

ZİYA GÖKALP'IN İNTİHARA TEŞEBBÜS VAKASI: DÖRT ANLATI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Faruk DENİZ

farukdeniz@gmail.com

0000-0002-1715-751X

Öz

Türkiye'nin önemli düşünürlerinden Mehmet Ziya Gökalp, henüz on sekiz yaşındayken bir intihar teşebbüsünde bulunmuştur. Bu olay, daha sonraki yıllarda hem siyasal düşünce tarihi literatüründe hem de Gökalp çalışmalarında birbirleriyle çelişen çok sayıda farklı anlatının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu makalede söz konusu anlatılar karşılaştırmalı olarak incelenmekte, aralarındaki farklılıklar sistematik biçimde ortaya konulmaktadır. Ayrıca bu farklılaşmış anlatıların, Türkiye'de çağdaş düşünce tarihinin kurucu bir figürü olarak kabul edilen Gökalp için idealize edilmiş bir biyografi inşa sürecinde nasıl işlevsel kılındığı da dikkat çekici bir biçimde gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gökalp, intihar teşebbüsü, anlatılar, biyografi yazımı, düşünce tarihi.

241

Dîvân *DİSİPLİNLERARASI
ÇALIŞMALAR DERGİSİ*
Araştırma Makalesi

Cilt 31 sayı 60 (2026/1): 241-277

Gön. Tar.: 12.12.2025

Kabul Tar.: 24.01.2026

Yay. Tar.: 31.01.2026

doi: 10.20519/divan.1841230

Mehmet Ziya Gökalp (1876-1924) Osmanlı son döneminin ve Cumhuriyet Türkiye'si'nin düşünce tarihinin önemli isimlerinden biridir. Gökalp, Osmanlı İmparatorluğu'nu ayakta tutma reçetesi olarak ortaya çıkan Osmanlıcılık, İslamcılık, Milliyetçilik, Batıcılık, Medeniyetçilik gibi fikri hareketlerin belli dönemlerde içinde yer aldı ve savunuculuğunu yaptı. Ayrıca hepsinden bir terkip yapmaya çalıştı. Mehmet Ziya, 1910'dan İttihat ve Terakki'nin 1918'deki son kongresine kadar Merkez-i Umumi'nin daimî üyelerinden biri olmuş ve aynı zamanda İttihatçıların beyni, akıl hocası ve ideoloğu kimliği ile öne çıkmıştır.

İttihat ve Terakki'nin başarısızlığı ve tasfiyesi sonrası M. Ziya Gökalp eski yol arkadaşlarından hızla uzaklaşarak Ankara'da belirmeye başlayan yeni iktidar çevresine yönelecektir. M. Ziya, ailesi ve takipçileri 1922'den itibaren Gökalp için yeni bir biyografi inşa ederken siyasetçi, İttihatçı, ideolog gibi kimliklerini dışarıda tutacaklardır. Gökalp'ın hayatındaki kimi küçük ve sadece kendi bağlamında değerli olabilecek eylemler, hiç vaki olmamış kimi kurgusal eylemlerle de birleştirilerek büyük bir kahramanın –gerçek, abartı ve düzmecenin birbirine karıştığı ve yeni ilavelerle sürekli genişleyen– epik hikâyelerine dönüştürülür. M. Ziya, on sekiz yaşında Diyarbakır İdadisi son sınıfında okurken bir buhran geçirmiş ve bunun etkisiyle 3 Ocak 1895 tarihinde evinde tabanca ile intihara teşebbüs etmiştir. Bu vaka Gökalp'ın hayatındaki önemli kırılma noktalarından biridir. Gökalp ve takipçileri bu intihar teşebbüsünü psikolojik ve ruhi bir zafiyet algısından çıkarmış, daha çok bir kahramanlık anlatısına dönüştürmüşlerdir. Bu vaka sadece Gökalp'ın hayat hikâyesinin bir ayrıntısı olarak kalmamış, Türkiye'nin çağdaş düşünce tarihi ve siyasetinin de ilgi çekici ve tartışmalı konularından biri ola gelmiştir.

M. Ziya Gökalp'ın intihara teşebbüs vakasının literatürde ele alınışı kimi zaman birbiriyle çelişen, kimi zamansa birbirini tamamlayan dört farklı anlatı şeklinde tasnif edilebilir. Birincisi, intihar vakasının duyulmasından hemen sonrasında meydana gelen gelişmelerin tanıklarının dile getirdiği ham anlatıdır. İkincisi, Gökalp'ın

bazı yazılarında yer verdiği, olayı geriye dönük olarak yeniden inşa ettiği ve anlamlandırdığı otobiyografik anlatıdır. Üçüncüsü, Gökalp'ın akrabaları tarafından aktarılan ve büyük ölçüde hafıza, mahremiyet, koruma ve savunma kaygısı çerçevesinde şekillenen ailevî bellek anlatılarıdır. Dördüncüsü ise Gökalpçılar ve bazı araştırmacılar tarafından üretilen ve intihar vakasını onun Modern Türk düşüncesindeki kurucu rolüyle ilişkilendiren azizleştirme anlatılarıdır; bunlar kurucu ve büyük dâhi söyleminin bir parçası haline de getirilmiştir. Bu dönemdeki kimi eleştirel yazılar ise son tahlilde bu söylemi besleyen bir motivasyon unsuruna dönüşmüştür. Vakanın ele alınış biçimleri, Akira Kurosawa'nın, bir cinayetin olay sonrası birbiriyle çelişen farklı şahitlik ve anlatılardan hareketle yeniden kurgulanmasını konu edinen 1950 yapımı ünlü *Raşomon* filmini aklı getirmektedir. Bu makalede, bu trajik olayın zamanla nasıl bir kahramanlık anlatısına dönüştürüldüğü ve bir dehanın doğuş sancısı olarak yeniden nasıl kurgulandığı tahlil edildi. Yine bu vakanın toplumsal bellekteki yeri ortaya konulmaya çalışıldı. Ayrıca, alınındaki fiziksel yara izinin Gökalp'ın psikolojisi üzerindeki etkileri ile kafatası içinde kalan kurşunun karakter değişimindeki muhtemel nörobilimsel sonuçları entelektüel bir merak çerçevesinde tartışılmıştır.

1. VAKANIN HAM ANLATISI: İLK TANIKLIKLAR

Mehmet Ziya'nın intihar teşebbüsünün en önemli şahitlerinden biri Dr. Abdullah Cevdet'tir. 4 Temmuz 1310 [1894] tarihinde Mekteb-i Tıbbiye'yi bitiren Abdullah Cevdet, 27 Ağustos tarihinde Haydarpaşa Hastanesi'nde Diran Acemyan Efendi'nin asistanı olarak göreve başladı. Aynı zamanda Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beş numaralı grubunun aktif bir üyesi olan Abdullah Cevdet kolera salgını sebebiyle 1 Kasım 1894 (1310) tarihinde Diyarbakır'a geçici görevle görevlendirilmiş ve 15 Ocak 1895 (1310) tarihine kadar burada kalmıştır.¹ M. Ziya'nın tam olarak ne zaman intihara teşebbüs ettiği yakın zamanlara kadar biline-

* Bu makale, Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'ın danışmanlığında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı'nda 2024 yılında savunulan "Ziya Gökalp: Biyografi, Algılar, Eleştiriler" başlıklı doktora tezi-
min bir bölümünden üretilmiştir.

1 M. Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi* (Üçdal Neşriyat, t.y.), 29.

mediği için kaynaklarda ya tarih verilmemekte yahut farklı, geniş tarih aralıkları ve zamanlar zikredilmekteydi.² Abdullah Cevdet'in Diyarbakır'da doktor olarak görev yaptığı yaklaşık iki buçuk aylık sürenin bilinmesi, M. Ziya'nın intihar teşebbüsünün tarihini belirlemede önemli bir veriydi. Ayrıca kardeşi Nihat Gökalp'in askeri lisenin son sınıfında iken 1311 yılının Ramazan ayında (Mart 1895) Erzurum'dan Diyarbakır'a geldiğinde ağabeyi M. Ziya'nın intihara teşebbüsünü öğrendiğini dile getirmesi vakanın Mart 1895'ten önce gerçekleştiğine dair başka önemli bir karineydi.³ Nitekim Somel'in Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunduğu Diyarbakır İdadisi'ndeki bir soruşturma evrakında M. Ziya'nın 3 Ocak 1895 (22 Kânunuevvel 1310) Perşembe akşamı evinde intihara teşebbüs ettiği ilk defa kesinleşmiş oldu.⁴ 8 Ocak 1895 (27 Kânunuevvel 1310) tarihli soruşturmada, Diyarbakır İdadi Müdürü İrfan Bey'e "Şehr-i hâlin yirmi ikinci Perşembe günü akşamı yine beşinci sene talebesinden olup kendi hânesinde intihar etmek isteyen Ziya Efendi'nin suret-i intiharı hakkında mektepçe ne ma'lûmatınız vardır?"⁵ sorusu yöneltirken, aynı soruşturma çerçevesinde Müdür Muavini Hakkı Efendi'ye de "Geçende intihar etmek isteyen Ziya Efendi hakkında mektepçe ne ma'lûmatınız vardır?"⁶ sorusu sorulmuştur. İrfan Bey, iki aylık görevi esnasında Ziya'nın herhangi bir münasebetsizliğine rastlamadığını, Hakkı Efendi ise olay hakkında bir bilgisinin olmadığını ifade edecektir. Aynı soruşturma evrakındaki kayıtlara bakılacak olursa M. Ziya'nın intihar girişimi okuldaki arkadaşlarını da derinden etkilemiştir.⁷

2 Tütengil, Ziya Gökalp Üzerine Notlar kitabının 1956 baskısında intihar girişiminin 1311'de (1893); aynı kitabın 1964 baskısında 1310'da (1895); Beysanoğlu (1956: II) 1311'de (1895); Kırsioğlu (1956: 219) bir çalışmasında 1310'da (1894), ona ait olduğu öne sürülen *Ziya Gökalp Kimdir? Türkçülük Nedir?* başlıklı kitabında (ty: 62) ise 1892'de, Tanyu (1981: 14) da 1894-1895'te (1310-1311) olduğunu yazmaktadır. Ayrıca Süleyman Nazif'in karısı Lütfiye hanımın bir anısında intihar girişiminin Temmuz'da gerçekleştiğine ilişkin ifadesi (Tütengil, 1956: 103), Gökalp'in yazın intihar girişiminde bulunduğu kabule dönüşmüştür.

3 Mustafa Baydar, "Ziya Gökalp'ı, Kardeşi Nihat Gökalp anlatıyor," *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1974, 3. Ayrıca bkz. M. Nihat Gökalp, "Ağabeyim Ziya Gökalp'in Hayatı," *Ziya Gökalp* 2, sy 6 (1977): 172-73.

4 Selçuk Akşin Somel, "Melekler, vatanperverler ve ajan provokatörler: Mutlakiyet Devri Diyarbakır Okul Gençliği, Bürokrasi ve Ziya Gökalp'in İdadi Öğrenciliği'ne İlişkin Soruşturma Kayıtları (1894-1895)," *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar: Sina Akşin'e Armağan*, ed. Mehmet Ö. Alkan (İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 243.

5 Somel, "Melekler, vatanperverler ve ajan provokatörler," 243.

6 Somel, "Melekler, vatanperverler ve ajan provokatörler," 244.

7 Somel, "Melekler, vatanperverler ve ajan provokatörler," 242.

Gökalp'ın vefatı sonrası Abdullah Cevdet'in *Son Telgraf, Vatan, Vakıf* ve *Milli Mecmua*'da birbirini tamamlayan dört farklı yazısı/mektubu yayınlandı. Bu yazılar üzerine ayrıca *Türk Yurdu*'nda Ahmet Ağaoğlu ile bir tartışmaya girişti. *Vakit Gazetesi*'nde haber olarak verilen açıklaması ile Dr. Abdullah Cevdet, M. Ziya'nın intihara teşebbüsü hakkında vakanın tanıklarından biri olarak ilk defa açıkça konuşuyordu. Abdullah Cevdet, 1310-1311 tarihinde bir akşam Diyarbakır münevverlerinden Kadızade İsmail Efendi'nin evinde sohbet edilirken bir hizmetçinin içeri girip ev sahibinin kulağına eğilerek Ziya'nın kendisini vurduğu haberini getirdiğini aktarır ve ekler:

“Hemen oradan kalktık. Ziya'nın evine gittik. Ziya'yı kan içinde başı sarılı bulduk. İlk sözü ‘Tabancam bana hiyanet etti’ demek oldu. Derhal antiseptik bir mâyi ile yıkadım. İlk pansumanını yaptım. Bir lahza sonra gömleği ile eti arasına sıkıştırılmış ve buruşuk bir kâğıt çıkardı. Bana verdi. Kurşun kalemle yazılmıştı. Kendisinin hayattan bıkar olduğunu ve yaşamaktan lezzet almadığını söylüyor, fakat kanının çehre-i istibdata saçılmamış olduğuna teessüf beyan ediyordu. Yani Sultan Hamid'i öldürmek mümkün iken bunu yapmamış olduğunu teessüfle söylüyordu.”⁸

Abdullah Cevdet, ertesi günü vilayette bulunan tabipleri davet edip, konsültasyon yaptıktan sonra kurşunu çıkarmaya karar verdiklerini, icrasına giriştiklerinde ise hem kurşunun alın kemliğini delip içeride kalması hem de Diyarbakır şartlarında yeterli sağlık araçlarının olmaması sebebiyle dimağda bırakma mecburiyetinde kaldıklarını beyan etmektedir.⁹

Sebîlürreşad'ın 30 Ekim 1924 tarihli sayısında Hilal-i Ahdar Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği 5. Kongresi hakkında çıkan uzun bir haberin içerisinde ilginç bir ayrıntı yer almaktadır. Haberde üyelerden Muallim Cevdet'in içki aleyhine ilgili yerlere bir “tamim” gönderilmesini teklif ettiği sırada, isim verilmese de işaret edilenin Abdullah Cevdet olduğu açıkça belli olan “mahut İctihatçı”nın kürsünün yanına gelerek Gökalp'a ve babasına ilişkin “münasebetsiz” sözler söylediğinden bahsedilmektedir:

“O sırada nasılsa oraya gelmiş olan mahût İctihadçı kürsü yanına gelerek hiç alaka ve münasebeti olmadığı hâlde merhum Ziya Gökalp Bey'in vaktiyle bir cinnet-i muvakkate geldiği zaman Diyarbekir'de beynine bir kurşun sıkarak intihar ettiğini, pederinin alkolik olduğunu, bu yüzden bugün en büyük ızdırâblar içinde terk-i hayat etmek üzere

⁸ “Dr. Abdullah Cevdet'in Bir Açıklaması,” *Vakit*, 26 Ekim 1924.

⁹ “Dr. Abdullah Cevdet'in Bir Açıklaması,” *Vakit*, 26 Ekim 1924.

bulunduğunu söyledi. Saded hârici olan bu izahat pek münasebetsiz ve soğuk düşmüştür.”¹⁰

Abdullah Cevdet, *Vatan*’a yaptığı uzun açıklamada ise 1310 [1894] tarihinde Diyarbakır’a gittiğini, Süleyman Nazif’in tavassutuyla 17-18 yaşlarındaki Ziya Efendi’nin dikkatini celbettiğini, aralarındaki 5-6 yaş farkına rağmen ‘pek samimi arkadaş’ olduklarını, Fransızca öğrenmesi ve İstanbul’a gidip Mülkiye Baytar Mektebi’ne girmesi için teşvikte bulunduğunu dile getirmektedir. Abdullah Cevdet bu açıklamasında, Ziya Bey’in ölümüne kafatasında kalan kurşunun sebebiyet verdiğini, 1333 [1917] tarihli *Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfzısıhhası* isimli kitabında isim vermeden intihara teşebbüsüne yer verdiğini, bu kitabın neşrinden sonra ise Ziya Bey’de konuşma sırasında birdenbire durmak, beş on dakika ‘lâl ve ebkem’ kalabilmek, fikir ve ilim sahasında da şiddetli bir ‘inhisarcılık’ göstermek gibi bazı ‘gayri tabiiilikler’ gördüğünü iddia etmektedir.¹¹ Abdullah Cevdet, bir başka yazısında da müsaafe ve tolérance kelimesini ilk defa Ziya Bey’in kullandığını ve fakat “dünyada Ziya kadar kimse müsaafeye bigâne olma” dığını, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne dahil ve hadim olmayanların hakk-ı hayatını katiyyen tanıma” dığını öne sürer.¹² Abdullah Cevdet sözü geçen tercüme-uyarlama kitabının ikinci baskısında isim vermeden “aşınam” dediği Gökalp’ın intihara teşebbüs olayını bir doktor gözüyle aktarmaktadır:

“Başından kurşunla yaralanan kimselerin, dimağlarında kurşun, senelerce kaldığı halde, hiçbir rahatsızlık hissetmeyenleri pek çoktur: 1310 senesinde aziz ve genç bir aşınam Diyarbakır’da, intihar kastıyla tam alınının ortasına bir tabanca ile ateş etmişti. ‘Azm-i cebhî’sini delerek içeriye kalan kurşunu çıkarmak için, diğer iki tabib arkadaşım ile, uğraşmış ve nihayet bundan sarf-ı nazar etmiş idik. Mecruhun yarası tarafımdan tedavi edilmiş ve on beş gün zarfında tamamen şifayâb olmuştur.

Bu intihar mutasaddisi, başı içinde kalan kurşundan hiçbir zaman şikayet etmemiştir. Elyevm İstanbul’da irfan ve zekasıyla, ilmi ve siyasi mühim ve nüfuzlu bir mevkii işgal etmektedir.”¹³

10 “Hilal-i Ahdar Kongresi,” *Sebilürreşad* 24, sy 623 (1340): 391.

11 Abdullah Cevdet’in bu açıklaması, *Vatan* gazetesinin Gökalp’ın vefatında hemen sonraki gün yaptığı haberin içerisinde “Merhumu gençlik zamanından beri tanıyan Doktor Abdullah Cevdet Bey, gençlik hayatı hakkında bize şu malumatı vermiştir:” şeklindeki bir bilgilendirmeye yer vermiştir: Bkz. “Elim bir haber: Ziya Bey irtihal etti,” *Vatan*, Teşrinievvel 1924, 1-2.

12 Abdullah Cevdet [Karlıdağ], “Ziya”, *Milli Mecmua* 1, sy 24 (1340): 375.

13 Abdullah Cevdet [Karlıdağ], *Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfzısıhhası*, 2. bs (İstanbul, 1333), 131. Bu kitap Fransız Guyo-Daubés’nin *Physiologie et Hygiene du cerveau* isimli eserinden uyarlama şeklinde yapılan bir tercümedir. Abdullah

Abdullah Cevdet, başka iki doktorla hastaya müdahale ettiklerini, alın kemiğini delerek içeride kalan kurşunu çıkarmaya çalıştıklarını, daha sonra bundan vazgeçip yarasını tedavi ettiklerini ve onun da 15 gün içerisinde iyileştiğine dair önemli tıbbi bilgiler vermektedir. Diğer kaynaklarda doktorlardan birinin Rus olduğu zikredilmektedir. Doktorların kurşunu içeride bırakmaya karar vermelerinde Diyarbakır'da ameliyat için uygun cihazların olmaması kadar bunun hayati bir soruna yol açmayacağına ilişkin dönemin tıp bilgisinin de etkili olduğu görülmektedir. Abdullah Cevdet'in ayrıca, İstanbul Darülfunun Fizyolocya hocası Kemal Cenab'ın da Balkan Harbi sırasında Edirne cephesinde bulunan bir askerin benzer şekilde sağ fass cephesinden giren bir kurşunun dimağı delip geçtiğini, sekiz on gün kadar hastada dalgalılık ve yürüyememe belirtilerinin görüldüğünü ve fakat daha sonra akıl melekelerini tamamen geri kazandığını sadece sol tarafındaki adalelerinde hafif bir gevşeklikle hastaneden çıktığını ilave etmesi¹⁴ benzer vakaları sonraki yıllarda da takip ettiği anlaşılmaktadır. Abdullah Cevdet'in bir doktor gözüyle yaptığı bu vaka gözlemi, Gökalp'ın ölünceye kadar alnında taşıdığı kurşunun, sadece sembolik değil, anatomik olarak da beynin ön lobuna (frontal lob) çok yakın bir yerde durduğunu göstermektedir.

Abdullah Cevdet'in Gökalp üzerine kaleme aldığı yazılardaki bazı betimlemeler ve yine bu yazılarda geçen "Otuz sene evvelki başı kurşunsuz Ziya'yı, otuz sene zarfında başı kurşunlu Ziya'da beyhude aradım, (...) Başına tabanca sıkıran Ziya, başına tabanca sıkılan Ziya'nın hiç aynısı değildir."¹⁵ "Ziya'yı öldürmek isteyen Ziya ve Ziya tarafından öldürülen Ziya tâbir-i basiti ile katil Ziya ve maktul

Cevdet ilk baskıda kendi katkısını dipnotlar şeklinde ayrıca belirtirken ikinci baskıda dipnotları düzenleyerek ve yeni ilavelerle metnin içine alarak bu ayrımı ortadan kaldırmıştır. Abdullah Cevdet'in isim vermeden Gökalp'ın intiharına ilişkin aktardığı anekdot kitabın ilk baskısında yer almamaktadır. Kitabın 1312 olarak yazılan baskı tarihinin Hicri veya Rumi şeklinde belirtilmemesi bir karışıklığa yol açmaktadır. Kitabın mukaddimesinin sonuna Abdullah Cevdet'in 4 Temmuz 1310 [16 Temmuz 1894] tarihini eklemesi hem 1312'nin Hicri tarihi gösterdiğini hem de Gökalp'ın intihara teşebbüsünden önce bu kitabın ilk baskısını yaptığını göstermektedir. Bkz. Abdullah Cevdet [Karlıdağ], *Fizyolocya ve Hıfzısıhha Dimağ ve Melekât-ı Akliyye* (Mahmut Bey Matbaası, 1312), 3-7. Gökalp araştırmalarında bu kitabın başvuru kaynağı olarak kullanıldığına nadir de olsa rastlanmaktadır. Örneğin, 1932-33 yıllarında Kıbrıs'ta genç bir lise öğrencisinin Gökalp üzerine yazdığı kitabın kaynakçasında Gökalp'ın hayatı için *Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfzısıhhası* isimli esere başvurulduğu görülmektedir. Bkz. R. Necdet, *Ziya Gökalp ve Bazı Yazıları* (Birlik Matbaası, 1932), 80.

14 [Karlıdağ], *Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfzısıhhası*, 131-32.

15 Abdullah Cevdet [Karlıdağ], "Ziya'nın Ziyai," *Son Telgraf*, Teşrinievvel 1924, 2.

Ziya itilâf ve imtizaç ederek yeni bir şahsiyet-i mürekkebe ve mümtezice vücade gelmiştir.”¹⁶ şeklindeki ifadeleri daha çok Abdullah Cevdet’in Gökalp’in ideolojik değişiminin delili olarak yorumlansa da nörobilim açısından hiç ele alınmadı.

Nörobilimin gelişiminde dönüm noktası olarak kabul edilen 1848 yılındaki “harika kaza” Phineas Gage vakası ile 1895 yılındaki Gökalp’in intihara teşebbüs vakası arasında şaşırtıcı benzerlikler bulunmaktadır. Gage’in üzücü öyküsü, kişinin beyin hasarı sonucunda temel akli veya dil becerilerinde bir bozulma görülmediği halde sosyal âdetleri, etik kuralları ve dinî inanışlarında meydana gelen radikal değişimleri göstermişti.¹⁷ Dr. Abdullah Cevdet, Dr. John Harlow ve diğer doktorlar gibi hastasını öncesi ve sonrası ile daha dikkatli bir şekilde takip edip, bilimsel ölçülere uygun şekilde notlar alabilseydi hem Gökalp’in kişiliğinde meydana gelen değişimleri öğrenmiş olurduk hem de nörobilim alanına önemli bir katkı sağlanmış olurdu. Her şeye rağmen Dr. Abdullah Cevdet’in yazılarındaki vakaya dair objektif küçük değerlendirmeleri çok önemlidir. Gökalp’in damadı Ali Nüzhet’in 1931’de yazdığı bir kitapta bahsettiği “Bu vakadan sonra, Ziya kendisini daha geniş mikyasta tetebbuata terk ediyor. Ekser geceler sabahlara kadar uyumazmış.”¹⁸ ifadeleri de bu bağlamda dikkate alınması gereken önemli cümlelerdir. Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi’nin 4 Şubat 1917 tarihli günlüğünde yazdığına bakılırsa, Mehmet Ziya Bey’in intihar girişiminin, İttihat ve Terakki’nin en önemli karar organı Merkez-i Umumi’deki hizipleşme ve iç tartışmalarda Gökalp’in bir zaafı olarak öne sürüldüğü görülmektedir. Hayri Efendi, Talat Paşa’ya, Merkez-i Umumi’de bulunan refiklerin gerek ilmi yetersizliğini ve gerek tecrübelerinin eksikliğini ima ettikten sonra “Ziya Bey gibi intihara teşebbüs etmiş, alınına kurşun sıkılmış, tumarhaneye girmiş çıkmış, dimağı fakir olmuş” birinin nasıl oluyor da

16 [Karlıdağ], “Ziya,” 375.

17 25 yaşındaki çalışan, sosyal sorumluluğu, öz disiplini, ahlaki değerleri yüksek demiryolu işçisi Gage’in yol inşaatı sırasında dinamit patlaması sonucu demir bir çubuk beyninin sol frontal lobunu parçalamıştı. Normal şartlarda hayatta kalmaması beklenen bu olaydan hemen sonra hastanın makul bir çerçevede başından geçenleri anlatması, hızlı bir şekilde iyileşmesi ve sonrasında ise bambaşka bir kişiliğe bürünmesi doktorların dikkatini çekmiştir. Bütün bunlar Gage’in doktoru John Harlow’un dikkatli gözlem, takip ve notları sayesinde bilim dünyası için büyük bir keşfin önünü açmıştır. Ayrıntılar Nörobilimin önde gelen isimlerinden Damasio’nun, Gage vakasını merkeze alarak yazdığı önemli eser için bkz. Antonio R. Damasio, *Descartes’in Yanılgısı: Duygu, Akıl ve İnsan Beyni*, 3. bs, çev. Bahar Atlamaz (Varlık, 2006), 23-94.

18 Ali Nüzhet [Göksel], *Ziya Gök Alpin hayatı ve Malta mektupları* (İkbal Kütüphanesi, 1931), 22.

herkese “muahkemelerini kabul ettir”ebildiğini sitemvari bir şekilde sormaktadır.¹⁹ Abdullah Cevdet 1931 yılında gazeteci Hikmet Feridun’a [Es] verdiği bir mülakat esnasında Gökalp hakkında görüşü sorulduğunda, Übeydullah Efendi’nin bir gün Berlin’de rast geldiği, perişan haldeki Talat Paşa’nın “Diyaribekirli bir mecnunun sözüne uyduk ta kendimizi ve memleketi mahvettik.” dediğini İzmirli Ali Şefik Bey’e dayandırarak aktarmaktadır.²⁰ Abdullah Cevdet’in bu anekdota ayrıca;

“Talât paşanın bu fikrine tamamilе iştirak ederim. Maatteessüf bu mecnunun yetişmesine de ben sebep oldum. Onu ben buraya getirdim. Onun mistik hali herkese bir şüphe getirdi: -Acaba peygamber mi bu? Fakat o tamamilе asabî bir hastalığa müptelâ idi.”²¹

şeklindeki görüşlerini ilave etmesi onun Gökalp’a yönelik inişli çıkışlı “sevgi” ve “öfke” hâlini göstermektedir. Talat Paşa’nın bu ifadeleri serdedip etmediğine ihtiyatla yaklaşmak gerekse de büyük yenilgiden sonra suçlu arayışları çerçevesinde Merkez-i Umu-mî’deki “eski refik”leriyle arasında geçen tartışmaları hatırlamış olabilir.

2. OTOBİYOGRAFİK ANLATI: GEÇMİŞİN YENİDEN İNŞASI VE ANLAMLANDIRILMASI

Gökalp, dolaylı olarak intiharın kişisel ve sosyal sebepleri veya doğrudan kendi intihar teşebbüsü hakkında büyük çoğunluğu ölü-münden önceki son iki yılda olmak üzere birçok yazı kaleme almıştır. Gökalp’ın 1913 yılında yayınladığı ünlü “Kızılelma” şiirinde masalın kahramanı Turgut’un intihar teşebbüsü anlatısı hem yazarın ilk defa yazması hem de kendi başından geçen olayın anlatısı ile benzerlik göstermesi açısından dikkat çekmektedir.²² Bazı yazarlar

19 Ali Suat Ürgüplü, “Der Nachlass des Mustafa Hayri Efendi” (Doktora, University of Bamberg, 2014), 387, <https://fis.uni-bamberg.de/handle/uniba/2660> (eriş. tar. 24.12.2023). Ayrıca bkz. Mustafa Hayri Efendi [Ürgüplü], *Meşrutîyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*, ed. Ali Suat Ürgüplü (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 394.

20 Hikmet Feridun [Es], “Bizde edebiyat var mı, yok mu? A. Cevdet bey, Ziya Gök Alp için delidir!.. diyor,” *Akşam*, 14 Haziran 1931.

21 [Es], “Bizde edebiyat var mı, yok mu? A. Cevdet bey, Ziya Gök Alp için delidir!.. diyor”.

22 Gökalp, “Kızıl Elma,” *Türk Yurdu* 3, sy 7 (31) (1328): 202-3. Bu şiir daha sonra Gökalp’ın aynı isimli kitabında da yer almıştır: Ziya Gökalp, *Kızılelma* (Akkurum-

Gökalp'in masalın kahramanı idealist ressam Turgut ile kendisini özdeşleştirdiğini, bu masalın da "gençliğinde yaşamış olduğu buhranın" masallaştırılmış bir şekli olduğunu öne sürmekte; muhayyel şehir Kızilelma ve sevdiği muhayyel kızı arayışını da onun gerçek ve hayal arasında salınan hayatında ve ideolojisinde aramaktalar.²³ Turgut'un rüyasında görüp aslında aşık olduğu kız Ay Hanım olduğu halde, Ay Hanım'ın kendisini gizlemesi sebebiyle onu Tomris zannetmektedir. Turgut, günün birinde Tomris'in Ertuğrul isimli biriyle evleneceğini duyunca, bir yıldırım gibi darbeye uğradığını hisseder, kalbi sarsılır, elinde tabanca ile bir mağaraya girerek intihar etmeye kalkışır:

*"İntihar: Bu fikir doğar içine;
Gider bir civardaki bir gâr içine,
Elinde tabanca, beynini hedef
Etmiş, bir lahza olacak telef..."*²⁴

O ana değin Turgut'u uzaktan uzağa takip edip, himaye eden masalın kadın kahramanı Ay Hanım, tetiği çekmek üzere iken mağaraya girip onu intihardan vazgeçirip, gerçekleri anlatır. Özellikle Ay Hanım'ın ilk tepkisinin "Turgut, yapma, bu iş pek günah!"²⁵ ifadesi Gökalp'in intihar teşebbüsü anlatısında yer almayan nadir dinî vurgulardan biridir.

Gökalp, Diyarbakır'a döndükten sonra çıkardığı *Küçük Mecmua*'nın birinci sayısında kendisinden bahsetmeden intiharın sebepleri hakkında "Kızilelma" şiirinden sonra ilk defa yazmıştır.²⁶ Gökalp, her medeniyette, işçi sınıfının hiçbir surette vazgeçemeyeceği asgari ihtiyaç tatminiyle meydana gelen asgari refaha "yaşayış seviyesi" denildiğini, bunun da tek başına insanları mutlu etmeye yetmediğini ifade etmektedir. Gökalp, zenginliğin, büyük mevkilerin, ihtişamlı hayatların intiharlara mâni olamadığını, istatistiklerin de yaşayış seviyesinin yüksek olduğu bazı yerlerde intiharların daha çok olduğunu gösterdiğini öne sürmektedir.²⁷ Ona göre, yaşayış seviyesinin yüksekliği intiharların doğrudan sebebi değil

Hayriye Matbaası ve Ortakları, 1330), 28. Ayrıca yeni harfli baskısı için bkz. Ziya Gökalp, *Kızilelma*, Ziya Gökalp yayınları (Kültür Bakanlığı, 1976).

23 Mehmet Kaplan, *Ziya Gökalp ve Saadet Perisi* (İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1965), 58-60.

24 Gökalp, *Kızilelma* (1330), 28.

25 Gökalp, *Kızilelma* (1330), 28.

26 Ziya Gökalp, "Felsefe: Refah mı Saadet mi?" *Küçük Mecmua* 1, sy 1 (1338): 4-6.

27 Gökalp, "Felsefe: Refah mı Saadet mi?" 5.

ama intiharlara mâni de olamıyor. Gökalp'ın ihtiyatı elden bırakmadan öne sürdüğü bu görüşlerden sonra intihar ile ünlü kavramı mefkûre arasında bir bağ arar:

“Yine intihar istatistikleri gösteriyor ki, intiharın en az olduğu yerler mefkûreli muhitlerdir. İntiharı en çok olan ülkeler, mefkûresi en az olan memleketlerdir. Bu vakılardan şöyle bir içtimai kanun çıkar: “İntihar mefkûre ile makûsen mütenasıptır” Bunu açık Türkçe ile ifade edelim: “İnsanlar arasında mefkûre çoğaldıkça intihar azalır, mefkûre azaldıkça intihar çoğalır.” O halde insanları mesud eden maddî ihtiyaçların tatmin olunması değil, mefkûrelerin tatmin ve tebci edilmesidir. İnsanları bedbaht edip intihara sevk eden de mefkûresizliktir.”²⁸

Gökalp'a göre maddî ihtiyaçların tatmin edilmesi “refah” dediğimiz şeyi meydana getirir, yüksek refahta da intiharlar olabilir, insan refahı istemekle birlikte asıl olarak mutluluğu arar.²⁹ Gökalp, intihar ile mefkûre arasında ters orantıyı öne çıkarır. O, kendi intihar teşebbüsünü rasyonalize ederken kullandığı bu formülle, bireyi hayatta tutan gücün biyolojik değil, ideolojik/toplumsal olduğunu ilan eder.

Gökalp bu yazıdan kısa bir süre sonra *Küçük Mecmua*'da intihar üzerine ikinci yazısını yazacaktır. İnsanın, hayatının bir devresinde şiddetli karamsar buhranlar geçirirken diğer devresinde son derece iyimser olabileceğini öne sürer. Gökalp genç birinin intihara teşebbüs sebeplerini izah ederken sanki kendi başında geçen tecrübeyi anlatıyor gibidir. Fakat anlatıdaki vurgu ile meseleyi kişisel bir itiraftan çıkararak tasarladığı toplumsal, ideolojik sistemin sağlamlık testi haline getirecektir:

“Ekseriya bir genç, müspet ilimlerle temasa başlayınca, çocukluk terbiyesinin ruhuna aşıladığı mefkûreler, riyaziyatın ve tabii ilimlerin haşin umdelerine karşı resanetini muhafaza edemez. Çocukluk mefkûrelerinin bu sarsılması, “gençlik buhranı” denilen bir deruni cidal devresinin başlangıcı olur. Buhrana tutulan genç, senelerce bedbinliğin bütün acılarını yaşar. Reybilik, ümitsizlik, itimatsızlık hastalıklarına tutulur, geceleri uyuyamaz, nihayet bu elemelerden kurtulmak için intihara bile mecbur olur. Bütün bu hallerin sebebi, çocuklukta alınan şuursuz mefkûrenin sarsılması, yıkılmasıdır.”³⁰

28 Gökalp, “Felsefe: Refah mı Saadet mi?” 5.

29 Gökalp, “Felsefe: Refah mı Saadet mi?” 5-6.

30 Ziya Gökalp, “Musahabe: Mefkûrenin Harikaları,” *Küçük Mecmua* 1, sy 12 (1338): 4.

Gökalp, yeterli bir zihin kuvvetine sahip bir gencin “felsefenin, ruhiyatın, içtimaiyatın yardımlarıyla” mefkûreler ile müsbet ilimler arasında bir ünsiyet, bir uzlaşma kurabileceğini ifade ediyor.³¹ Böylelikle “müsbet ilimlerin mefkûreler üzerindeki tahripkâr rolü” ortadan kalkar. Gökalp için mefkûresine, şuur, felsefe ve nazariye katan bir genç, gençlik buhranının bütün elemlerinden birdenbire kurtulur. Gökalp’ın kurtarıcı bir rol yüklediği mefkûre sayesinde genç insan “şuurlu ve muhakemeli bir surette nikbin, ümitvar, imanlı ve sekinetli olur.” Dahası ümidin sebebi olarak mefkûrelilik intiharların azalmasına, mefkûresizlik ise çoğalmasına yol açar.³²

Gökalp, *Küçük Mecmua*’daki iki yazısında etrafında dolaştığı, sebepleri ve sonuçları hakkında yazdığı intihar meselesinde bu defa nihayet kendi şahsi teşebbüsüne de yer verecektir. Gökalp, İdadi’de bir taraftan tabii bilimleri diğer taraftan ise kelimeler okuduklarını, manevi açıdan birbirine zıt olan bu iki cereyanın ruhunda çarpıştıkça hakikat şimşekleri yerine şüphecilik yıldırımlarının fırlamaya başladığını ifade eder.³³ Ruhunun içinde müsbet hakikatlerle, sevgili mefkûrelerinin giderek artan mücadelesini şiddetli, büyük bir savaş gibi resmetmektedir. Kalbinin ve vicdanın “faziletli ve kahraman insanın asaletsiz, pespaye, esir ve aciz maddeden yapılmış, ihtiyarsız ve istiklalsiz bir makine olmasına” razı gelmediğini, bütün amacının “istibdadın uyuşturucu macunuyla vaziyetten bihaber olan milletin mucizevi bir surette kurtulması”nın mümkün olup olmadığını bilmek istediğini öne sürer.³⁴ Gökalp, kendi tecrübesini basit bir buhran meselesi olmaktan çıkarıp, insaniyet, mefkûre, millet, vatan ve akıl gibi ilgi görecektir kavramlar çerçevesinde bir ümit felsefesi, bir kurtuluş nazariyesi arayışı olarak sunacaktır:

“Ne kelimeler ne tasavvuf bana böyle bir ümit felsefesi, bir kurtuluş nazariyesi vermedi. Onlar bugünkü hayata ait mefkûrelere kıymet vermiyorlardı. Ben bugünkü hayatta da insaniyeti, insanı yükseltmek, milleti, vatanı kurtulmuş görmek istiyordum. Fakat kafamın içinde, her hükmü riyaî ölçülerle ölçen, mantık miyarıyla ayarlayan, vakıaların tecrübelerinin hükmüne vurmaksızın hiçbir hükmü kabul etmeyen uğursuz bir şahsiyet daha vardı. Bu da benim aklımdı.”³⁵

31 Gökalp, “Musahabe: Mefkûrenin Harikaları,” 4.

32 Gökalp, “Musahabe: Mefkûrenin Harikaları,” 4.

33 Ziya Gökalp, “Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti,” *Küçük Mecmua* 1, sy 18 (1338): 1-2.

34 Gökalp, “Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti,” 1-2.

35 Gökalp, “Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti,” 2.

Gökalp'ın kendi ruhsal buhranı ile çok farklı felsefi tartışma ve görüşü politik bir tutumla bir araya getirip meşrulaştırma ve soyutlama çabası üzerinde durmak gerekiyor. Bu aslında Gökalp'ın birçok meseleyi eklektik sebepler dâhilinde ve aşırı idealize ederek izah etme biçiminin tipik bir örneğidir. Gökalp, intihar teşebbüsüne götüren ruhsal buhranı ile 20. yüzyılın başında Osmanlı aydınları arasında rağbet gören doğa felsefesi³⁶ arasında bir illiyet bağı kurmakta, fakat bunu önemsemekle birlikte ortaya çıkan aşırı pozitivist ve determinist argümanlara tam olarak katılmadığını Bergsoncu bir etkiyle ihsas ettirmektedir. Benzer şekilde, II. Abdülhamit'in istibdat olarak tanımlanan yönetimine karşı politik tutumunu da aynı potada ve kurtuluşçu bir anlayışla soyutlamakta ve harmanlamaktadır. Gökalp, bu meşrulaştırıcı kavram ve soyutlamadan sonra tesbit edebildiğim kadarıyla ilk defa olarak intihar teşebbüsü hakkında doğrudan yazacaktır:

“Geçirdiğim dehşetli buhranı burada uzun uzadıya yazacak değilim. Yalnız, bu buhranın beni fiilen intihara sevk ettiğini, birçok defa intihara müptela ettiğini, vücuden zayıflatarak bir kadid alemine koyduğunu söylemek buhranın şiddetini göstermeye kafidir. Uzvî hiçbir hastalığım, içtimâî hiçbir sıkıntım yoktu. Bütün ızdıraplarımın membaî felsefî düşüncülerimdi. O zaman, “hakikat-ı kübra” adını verdiğim büyük hakikati bulabilsem, hiçbir derdim kalmayacağına emindim. Fakat bunu hangi semtte aramalıydı?”³⁷

Gökalp'ın kendisini intihar teşebbüsüne götüren dehşetli buhranın bütün sebeplerini yazamayacağını belirtmesi dikkat çekicidir. Gökalp, hiçbir hastalığı ve sosyal bir sıkıntısı olmadığını, sadece nerede bulacağını bilemediği büyük hakikatin peşinde olduğunu öne sürer. O sırada “bir ihtilal şarkısı”nı yazdığını belirterek örnek verdiği “Mevdudur bugün bize namusu milletin”³⁸ mısrası, Ali Şefkati'nin Londra'da yayınlanan *İstikbal* Gazetesi'nin 23 Eylül 1895 tarihli 31. sayısında çıkan ve Gökalp'ın neşredilen ilk yazısının önemli bir karnesi olarak kabul edilmiştir.³⁹ Gökalp'a göre, hakikat mefkûreden; en büyük mefkûre de millet ve hürriyet mefkûrelerinden ibarettir. Gökalp, millet ve hürriyet mefkûrelerinin “i'lâsına çalışmak için”

36 Bu tartışma ile ilgili ilginç bir örnek için bkz. Mehmet Ö Alkan, “II. Meşrutiyet'te Doğa Felsefesi ya da Subhi Edhem Üzerine Notlar,” *Felsefe Dergisi*, sy 29 (1989): 52.

37 Gökalp, “Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti,” 4.

38 Gökalp, “Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti,” 4.

39 Gökalp'ın bu şiiri hakkındaki sis perdesini, eksik ve yanlış bilgileri ortadan kaldıran önemli bir yazı için bkz. Cavit Orhan Tütengil, “Ziya Gökalp'ı Anarken: Yayınlanan ilk yazısı,” *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1964.

İstanbul'a gittiğini ve o vakitler "İstanbul'da tıbbiyelilerin teşkil etmiş olduğu gizli bir cemiyet"e girdiğini ve "Onlarla beraber çalışmaya başladı"ğini ifade etmektedir.⁴⁰

Gökalp, *Küçük Mecmua*'dan sonra da bazı yazılarında intihara dair değinilerde bulunmaya devam etmiştir. Bir yazısında, bekâr erkeklerdeki intihar oranının bekâr kadınlardan daha fazla olduğunu ve bunun da "erkeğin kadından ziyade evlenmeğe muhtaç olduğunu göster"diğini iddia etmekte ve devamında da bugün hayli yadırganacak yargılarda bulunmaktadır: "Erkeğin müteaddit zevceler ve müstefreşeler istemesi ve bunlarla da iktifa etmeyerek hovardalığa kapılması, uzvî bir üf'uleye merbutiyyetin neticeleri değil midir?"⁴¹ Gökalp'ın erkeğin çok eşliliğini, cariyeye istemesini ve bunların ötesinde de hovardalığını bedensel yapıp etmelere (uzvî üf'ule) bağlılıkla açıklaması, kendisinin intihar teşebbüsünde bulunmasının sebepleri arasında öne sürülen "cinsi buhran" iddialarına kapı aralamış oluyor.⁴² Gökalp, Malta'da tutuklu iken 16 Şubat 1920'de Polverista'dan karısı Vecihe Hanım'a gönderdiği bir mektupta, karısının ve çocuklarının sevgisinin o felaketli ve acılı günlerde kendisini hayata bağladığını, bir adamın sevdiği ve seveni yoksa böyle zamanlarda hatırına ilk gelecek şeyin intihar olacağını yazar.⁴³ Ayrıca yine aynı yerden küçük kızlarına yazdığı 6 Ekim 1919 tarihli mektupta, hayatına onlara lazım olduğu düşüncesiyle itina gösterdiğini, "bir ailesi olmasaydı, sıhhatini asla düşünmeyeceğini, belki de hastalanmayı, hatta ölmeyi arzu edece"ğini fakat bir ailesi ve küçük yavruları olan insanın sıhhatine bakmasının, hastalanmamağa çalışmasının en mukaddes vazifesi olduğunu salık verecektir.⁴⁴ Gökalp'ın dertleşme amacıyla karısına yazdığı mektupta, intihar eden adamların vaziyetlerine bakıldığında "hep bekâr, yahut evlâtsiz kimseler" olduğu şeklindeki yargısının⁴⁵ hangi veriye dayandığından ziyade bu meselenin zihnini bir şekilde hep meşgul ettiğini göstermektedir.

40 Gökalp, "Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti," 4.

41 Ziya Gökalp, "Kadınla Erkeğin Müsaviliği," *Yeni Türkiye Gazetesi*, 03 Temmuz 1923.

42 Kaplan, Gökalp'ın açıkça itiraf etmese de gençlik yıllarında cinsî içgüdü ve duygularını baskı altına almak için büyük bir çaba içine girdiğini, bu esnada dinin imdadına yetiştiğini öne sürer. Bu konuda bkz. Mehmed Kaplan, "Ziya Gökalp ve saadet perisi," *Türkiyat Mecmuası* 14 (1964): 52, 54.

43 Ziya Gökalp, *Ziya Gökalp Külliyyatı II Limni ve Malta Mektupları*, 2. baskı, ed. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi (Türk Tarih Kurumu, 1989), 196-97.

44 Gökalp, *Ziya Gökalp Külliyyatı II Limni ve Malta Mektupları*, 51.

45 Gökalp, *Ziya Gökalp Külliyyatı II Limni ve Malta Mektupları*, 197.

Duru, 1949 tarihli kitabını yazarken ölüm sebebini anlamak için Gökalp'ın vefatından önceki hastalık sürecinde tedavisini sürdüren doktorlardan biri olarak Âkil Muhtar'a başvurduğunu belirtmektedir. Ona göre, Dr. Âkil Muhtar önündeki notlara bakarak, 4 Ağustos 1924'te Gökalp'ı muayene ettiğini, hastanın genel durumunu öğrenmek için sorular yönelttiğini, konuşmanın devamında alnındaki belirgin yara izini (nedbe) de sorduğunu belirtir. Bu tanıklık, Gökalp'ın başından geçen travmatik vakaya bakışını yansıtmaması bakımından önemlidir:

“Alnının ortasındaki nedbe hakkında malumat istedim: 17 yaşında iken teşebbüs ettiği intihar eseri bulunduğunu ve kurşunun röntgen muayenesinde sinos frontalde kalmış olduğunu söyledi.”⁴⁶

Uzun yıllardır Dr. Âkil Muhtar'ın bu notları sadece Duru'nun aktardığı kadar biliniyordu. Bu notların orijinali yakın zamanlarda Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonunda gün yüzüne çıktı.⁴⁷ İntihar teşebbüsünde yaşın 16 olarak belirtilmesi ve *sinos frontal* teriminin Osmanlıca karşılığının *ceyb-i cebhî* (alın sinüsü) şeklinde yer alması dışında metin aynı görünüyor:

“Alnının ortasında görülen bir nedbe hakkında ma'lûmat talep edildikde 16 yaşında teşebbüs etmiş olduğu bir intihâr eseri bulunduğunu ve kurşunun evvelce yapılan bir röntgen mu'âyesinde *ceyb-i cebhîde* kalmış bulunduğunun anlaşıldığını söyledi.”⁴⁸

Gökalp'ın bu beyanı, birkaç açıdan dikkat çekicidir. Birincisi, 18 yaşında (1895) gerçekleştiği bilinen vakayı, Gökalp'ın 16 yaşında olarak hatırlamasıdır. Bu durum, travmatik anıların zaman algısı üzerinde sapmalara yol açabileceğini gösterir. İkincisi, vakanın üzerinden yaklaşık otuz yıl geçmesine rağmen, bu izin Gökalp tarafından sürekli bir “hafıza sembolü” olarak taşındığını ve algılandığını akla getirmektedir. Son olarak anlatı, vakanın Dr. Abdullah Cevdet'in aktardığı ilk tanıklığın tıbbi gerçekliğiyle örtüşüyor görünüyor: Kurşunun beyin dokusuna nüfuz etmeyip *sinos frontal* (alın

46 Kâzım Nami Duru, *Ziya Gökalp* (Millî Eğitim Basımevi, 1949), 38.

47 Özlem Ercan, “Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden'in Kaleminden Ziya Gökalp'ın Hastalığı ve Ölümü,” *Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp*, ed. Alev Sınar Uğurlu ve Selçuk Kırılı (Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, 2024), 343-59.

48 Ercan tarafından metin içerisine eklenen bazı günümüz Türkçe karşılıkları çıkarılmış ve ayrıca metindeki bazı okuma hataları bölüm sonunda verilen orijinal belgeye bakılarak tarafımızdan düzeltilmiştir. Bu konuda bkz. Ercan, “Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden'in Kaleminden Ziya Gökalp'ın Hastalığı ve Ölümü,” 351, 355.

sinüsü) boşluğunda durması, eylemin neden ölümle veya ağır bir felçle sonuçlanmadığına ilişkin bilimsel bir temel sunar.⁴⁹

Doktorun hastasına ilişkin tuttuğu notlara bakarak söylediği sözler arasında Gökalp'ın intihar teşebbüsü esnasında *sinos fronte*-*linde* kalmış olan kurşun ve bunun nedenlerine ilişkin iddialar da bulunmaktadır:

“Bu intiharın sebebi: pederi fazla işret edermiş. Annesi ziyade asabiy-miş. İntihar teşebbüsünden beş altı sene evvel okuduğu bir romanın kahramanı buna sebep olmuş. Bu kahraman, bir sevda yüzünden intihar etmiş. Bu intihar keyfiyeti bir fikri sabit suretinde Ziyânın zihnine saplanmış. O günden beri Ziya Gökalp, “Ben de bir gün böyle bir fikre tâbi olarak intihar edeceğim” dermiş. Filhakika altı sene sonra bir tabanca ile intihara teşebbüs etmiş.”⁵⁰

Duru'nun kitabındaki bu ifadelerin tırnak içinde gösterilmemesi, yüklem ve üslubun değişmesi sebebiyle Âkil Muhtar'ın notlarının devamı mı yoksa yazarın araya kattığı bir yorum mu olduğu hususunda soru işaretleri barındırıyordu. Duru'nun ölümünden sonra tarih öğretmeni oğlu Mübeccel N. Duru tarafından bu kitap sadeleştirilerek ve gözden geçirilerek tekrar basılmış ve bu ifadeler aynı şekilde orada da yer alacaktır.⁵¹ Orijinal belge bu konudaki soru işaretlerini gidermekte ve Dr. Âkil Muhtar'ın bu ifadeleri Gökalp'ın beyanı olarak kaydettiği anlaşıyor:

“Bu intihârın sebebi hakkında verdiği îzâhât pek şâyân-ı dikkatdir. Pederi fazla ‘ayyâş. Vâlidesi ziyâde ‘asabî imiş. İntihârından beş altı sene evvel okuduğu bir romanda vâkı‘anın kahramânı[nın] bir sevda yüzünden intihâr etdiğini görmüş.

Bu intihâr keyfiyeti evvelâ sâbit bir fikir sûretinde Ziyâ Bey'in zihnine saplanmış. Nihâyet bu fikrini mevki'-i icrâya koymaya sâ'ik olmuş. O günden i'tibâren tam beş altı sene Ziyâ Gökalp Bey de bir gün kendisinin böyle bir fikre tebe'an intihâr edeceği kanâ'ati hâsıl olmuş ve fi'l-hakika altı sene sonra Diyarbakır'da bir tabanca ile ‘azm-i vechîsine bir kurşun yerleştirmişdir.”⁵²

49 Bu konuda son yıllardaki bilimsel çalışmalar için bkz. Hernado Raphael Alvis-Miranda vd., “Craniocerebral Gunshot Injuries; A Review of the Current Literature,” *Bull Emerg Trauma*, sy 4 (2) (2016): 65-74. Bu makale için Dr. Merve Aktan Süzgün'e teşekkür ederim.

50 Duru, *Ziya Gökalp*, 38.

51 Kâzım Nami Duru, *Ziya Gökalp*, 3. basılış, ed. Mübeccel N. Duru (Millî Eğitim Basımevi, 1975), 37.

52 Ercan, “Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden'in Kaleminden Ziya Gökalp'ın Hastalığı ve Ölümü,” 351.

Dr. Âkil Muhtar'ın Gökalp'ın beyanı olarak kaydettiği bu notlarda üç konu dikkat çekmektedir. Birincisi, Gökalp'ın, babasının çok içki içmesini ve annesinin aşırı asabiliğini intihara teşebbüsünün sebebi olarak ifade etmesidir. Dr. Abdullah Cevdet'in benzer iddialarına, Gökalp'ın kardeşi Nihat Bey sert tepki göstermiş, bu beyanları “yalan ve iftira” olarak nitelemiş, babasının çok dindar olduğunu, hayatı boyunca içki içmediğini, Ziya Bey'in de ahlakını tamamıyla “irsen” babasından aldığını öne sürecektir.⁵³ Gökalp'ın babası M. Tefik Efendi, intihar vakasından 4-5 yıl önce 1890'da ölmüştü. Bu durum ve vaka arasında nasıl bir bağ olduğunu bilmek zor gözüküyor. Daha ilginç olan 1950'lerde Erişirgil, 1960'lar da Kaplan, 1980'lerde ise başka bir araştırmacı bu kez Gökalp'ın babasının kaybını, “yetim”liğini intihara teşebbüsünün sebeplerinden biri olarak dile getirecektir.⁵⁴ İkincisi, okuduğu bir romandaki sevda yüzünden intihar eden kahramanla özdeşlik kurduğu iddiası. Bu tür vakalar Goethe'nin meşhur romanının isminden hareketle 1970 sonrası kavramsallaştırılan *Werther Etkisini* hatırlatmaktadır. Üçüncüsü bu etkilenmenin Ziya'nın zihninde “sabit fikir” haline geldiği vurgusu, onun intihar teşebbüsünü anlık bir cinnet halinden çıkarıp, uzun süredir zihinde tasarlanan bir fikrin icrasına dönüştürmektedir. Dikkat çekici noktalardan biri de Dr. Âkil Muhtar'ın intihar teşebbüsünün nedeni olarak Gökalp'ın beyanı olarak aktardığı bu pasajın bazı Gökalpçılar tarafından sansürlenmesi veya görmezden gelinmesidir.⁵⁵

Gökalp, hastalığı ve ölümünden önceki son gazete yazılarının birinde Cumhuriyetin en esaslı vazifesinin, bütün tazyikleri kaldırıp yerine tatlı muameleleri koyması gerektiğini ifade eder. Bunun delilinin ise çehrelerdeki tebessüm olduğunu öne sürdükten sonra ilginç bir çağrıda bulunur: “Tebessümü, münevver gençlerin çehrelerine iade ediniz, göreceksiniz ki bugünkü kesretli intiharlar da hadd-i asgarîye inecektir.”⁵⁶

53 Gökalp, “Ağabeyim Ziya Gökalp'ın Hayatı,” 163.

54 Hikmet Tanyu, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*, Ziya Gökalp Dizisi (Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981), 13.

55 Bu konuda Beysanoğlu'nun, Dr. Âkil Muhtar'ın Gökalp'e dair tuttuğu notların tamamını Duru'dan aynen iktibas ettiği halde yukarıda zikredilen paragrafa yer vermesi önemli örneklerden biridir. Bkz. Şevket Beysanoğlu, ed., *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar- Söylenenler*, c. 2 (Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1975), 1-2. Beysanoğlu başka kitabında ise bu paragrafı (...) ile geçiştirmiştir. Bkz. Şevket Beysanoğlu, *Yeni Türkiye'nin Manevî Mimarı Ziya Gökalp* (Ziya Gökalp Derneği Yayınları, 2002), 1: 194.

56 Ziya Gökalp, “Çınaraltı: Tebessüm,” *Cumhuriyet*, 09 Mayıs 1340. [1924].

3. AİLEVÎ BELLEK ANLATILARI: MAHREMİYET VE KORUMA KAYGISI

Ali Nüzhet Göksel'in, 1922, 1931, 1939 ve 1949 tarihlerinde yayınladığı dört ayrı kitabında kayınpederi Gökalp'in intihar teşebbüsüne ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ali Nüzhet'in 1922 [1340] yılında Diyarbakır'da kaleme aldığı *Olup Biten Şeyler* kitabı Gökalp hakkında yazılan ilk eser olma hüviyeti taşımaktadır.⁵⁷ Ankara hükümetinin, İttihatçılığı sebebiyle Gökalp'a mesafeli davrandığı bir dönemde Gökalp'ın gözetiminde yazıldığı anlaşılan kitap savunmacı ve menakıbvare yönüyle dikkat çekiyor. Kitap aynı zamanda yeni rejime uygun Gökalp biyografisinin ilk örneği olması hasebiyle de önemlidir. Ali Nüzhet, intihara teşebbüs ettiği günlerde henüz 18 yaşında olan Gökalp'ı "büyük insan" olarak nitelemekte, II. Abdülhamit istibdadının ezici elemelerinin onun "hassas ruhunu" geçici olarak intihara sevk ettiğini, günün birinde ona bunun sebeplerini sorduğunu ve şu cevabı aldığını dile getirmektedir:

"Hayata karşı o zaman mefkûresizdim. Kendi kendime düşündüm. İnsan bir hayvan gibi yalnız yemek, içmek gibi mihanikî bir ameliye takip ediyor. Bu hâl seyrini ikmal ettikten sonra insan ölüyor. Böyle kıymetsiz bir hayatın bu kadar cefaya değeri olmadığını düşünerek ani bir buhran beni intihara sevk etti. Bilahare okuduğum kitaplardan, tetkik ettiğim hayatı hadiselerden edindiğim mefkûreden sonra, anladım ki: İnsanın milletine, insaniyete nafi olmak gayesi karşısında o, eski siyah düşünüşlerimi tamamıyla bıraktım. Zaten intihar mefkûresizlikten doğar.

Milletlerin umumi istatistiklerini tetkik edecek olursak vatanperverliğin, mefkûrenin yayınladığı devirlerde intiharın arttığı, bunların kuvvetlendiği zamanlarda azaldığını görürüz."⁵⁸

57 Ali Nüzhet'in, *Olup Biten Şeyler* isimli kitabını "Dokuz sene evvel" yazdığını belirtmesi Gökalp'e ilişkin yazılan ilk biyografik eserin Ali Nüzhet'e mi, yoksa Savfet Ürfi'ye mi ait olduğu tartışmasına açıklık kazandırmıştır. Tütengil, bu konudaki kafa karışıklığına dikkat çekmesine rağmen, *Olup Biten Şeyler* kitabının üzerinde yer alan 1340 baskı tarihini Rumi tarih zannettiği için, 1924 yılında basıldığını yazmaktadır. Hâlbuki Osmanlıca matbu kitapların bazılarında baskı tarihi Hicri takvime göre yazılabilmektedir. Nitekim 1340 Hicri yılı Ali Nüzhet'in işaret ettiği 1922 yılına tekabül etmektedir. Ayrıca, kitabın yazılma gerekçesini de düşündüğümüzde 1922 yılı olması akla daha yakın görünmektedir. Binark-Sefercioğlu kitabın baskı tarihini 1922; Bey-sanoğlu ise 1924 olarak vermektedir. Bu konuda bkz. Cavit Orhan Tütengil, *Ziya Gök- kalp Üzerine Notlar* (Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları, 1956), 104; İsmet Binark ve Nejat Sefercioğlu, *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gök- kalp Bibliyog- rafyası* (Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971), 66; Şevket Beysanoğlu, *Diyarba- kırlı Fikir ve Sanat Adamları* (Diyarbakır Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, 1978), 3: 21.

58 Ali Nüzhet [Göksel], *Olup Biten Şeyler* (Matbaa-i Vilayet, 1340), 34.

Ali Nüzhet'in, intihar teşebbüsünün sebeplerine ilişkin ondan aktardığı hayatın anlamsızlığı, mefkûresizlik gibi gerekçeler Gökalp'ın *Küçük Mecmua*'da yazdıklarıyla benzerlik göstermektedir. *Olup Biten Şeyler*'in büyük ihtimalle 30 Ağustos 1922'den sonra yazıldığı dikkate alınırsa Gökalp'ın metni daha önce yazılmış görünüyor. Ali Nüzhet'e göre, intihar teşebbüsünden sonra "Ziya Bey mefkûrenin mukaddes ateşiyle yandı" ve "Ondan sonra Namık Kemal'in gayr-ı matbu manzumelerini okudu. O siyakda şiirlerini yazdı."⁵⁹

Ali Nüzhet, 1931 yılında yazdığı *Ziya Gök Alp'in Hayatı ve Malta Mektupları* kitabında Gökalp'ın intihara teşebbüsünün sebeplerini üç başlık altında sıralayacaktır. Birincisi, orta tahsilini bitirdikten sonra İstanbul'a gitmek isteyen Ziya'ya amcası Hasip Efendi'nin kızını vermek istemesi ve buna karşın evliliğin tahsiline engel olacağı gerekçesiyle onun bunu reddetmesidir. İkincisi, II. Abdülhamit dönemi istibdadının bütün şiddetiyle memleketi harap etmesi ve bundan Diyarbakır'ın havasının da bunaltıcı bir dereceye varması sebebiyle Ziya'nın yaşama zevkini kaybetmesidir. Üçüncüsü, ailesinin Ziya'nın okuduğu kitaplardan, görüştüğü arkadaşlarına kadar bütün hürriyetini denetlemeye başlaması ve her hareketini kayıt altına almasıdır.⁶⁰ Ali Nüzhet, "Dokuz sene evvel "Olup biten şeyler" eserimde yazdığım gibi kendisinden bu meseleyi vaktile sor"duğunu, Gökalp'ın da cevaben şöyle dediğini aktarmaktadır:

"Zaman geçtikçe ümitlerim sönüyor. Hayatın manevi kıymeti nazarımda düşürüyordu. Bu vaziyet öyle bir şekil aldı ki: Artık bir hayvan gibi yalnız yemek, içmek için yaşamaktansa ölümü tercih etmek fikrini kabalde muhtar kaldım."⁶¹

Ali Nüzhet, her ne kadar daha önceki kitabında yazdığını belirtse de burada aktardıklarıyla daha önce yazdıklarının birebir aynı ifadeler olmadığını belirtmek gerekir.

Ali Nüzhet, 1939 yılında yazdığı *Ziya Gökalp ve Çınaraltı* kitabında Gökalp'ın intihar teşebbüsünü onun "dava adam"lığına ve kurtuluşunu ise Türklük şuuruna bağlamaktadır. Ona göre Gökalp'ın "çocukluk çağından itibaren millet davalarına karşı duyduğu tecessüs, onu intihara götürecektir kadar kafasına bir huzur-

59 [Göksel], *Olup Biten Şeyler*, 35.

60 [Göksel], *Ziya Gök Alp'in hayatı ve Malta mektupları*, 21.

61 [Göksel], *Ziya Gök Alp'in hayatı ve Malta mektupları*, 21.

suzluk vermiştir.”⁶² Ali Nüzhet, büyük mütefekkir olarak nitelediği Gökalp’ın “beyninde patlayan kurşundan sonra onu besleyen Türkün talii” sayesinde “tanzimattan beri gelen İslâmcılık Osmanlılık zihniyetlerini yıkarak” Türk için ilmi metotlarla hakiki milliyet esaslarına dayanan bir zihniyet yaratma şansının ona nasip olduğunu öne sürmektedir.⁶³

Ali Nüzhet, 1949 yılında yazdığı *Ziya Gökalp ve Hayatı* kitabında ise Gökalp’ın intihara teşebbüsünü ailevi ve kişisel buhranlardan arındırıp, tamamen istibdat eksenli politik ve bu ortamın sebep olduğu felsefi bir buhran şeklinde izah etmektedir:

“Artık Ziya, sosyal hayatla sıkıdan sıkıya temasa geliyor, istibdadın korkunç tesirleri, milletin bu yüzden çektiği büyük acıları onu sarsıyor. O, esaret altına sokulan Türk cemiyetinin felaketiyle üzüliyor.

Bu sıkıntılı hava, Ziya’nın ruhunda derin bir huzursuzluk yaratıyor, Ziya bu duruma karşı zaman zaman titizleşiyor, buna bir son vermenin artık zamanı gelmiş olduğuna inanıyor. Fakat işe nereden ve nasıl başlamalı?”⁶⁴

Ali Nüzhet, Gökalp’ın işe nereden ve nasıl başlaması gerektiği sorusunun cevabını ararken ruhunda ortaya çıkan kararsızlığı, yukarıda aktardığım, *Küçük Mecmua*’daki “Hocamın Vasiyeti” başlıklı yazısına atıfta bulunmadan, yer yer de bazı değişiklikler yaparak aktarmaktadır:

“Eğer, diyor, insan bir makineden ibaretse, eğer üzerinde bu tabiatın üstüne fırlayacak bir kudret ve kuvvet yoksa, milletim tehlikeden kurtulamayacaktır. İnsaniyet sonuna kadar vahşetler içinde çırpınacaktır...

Yine Ziya anlatıyor: “Bütün emelim, 1000 türlü tehlikelerle tehdit olunan fakat istibdadın uyuşturucu macuniyle vaziyetten bihaber olan milletin mucizevi bir hamleyle kurtulması mümkün olup olmadığını bilmektir. Bana bir ümit felsefesi, bir necat nazariyesi lazımdı... Artık, ne kelam ne tasavvuf bana böyle bir ümit felsefesi, kurtuluş nazariyesi veremedi. Onlar, bugünkü hayata ait mefkurelere kıymet vermiyorlardı.”⁶⁵

62 Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp ve Çınaraltı* (İkbal Kitabevi Sahibi Hüseyin Kitabcı, 1939), 3-4.

63 Göksel, *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, 4.

64 Ali Nüzhet Göksel, ed., *Ölümünün 25 inci Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Hayatı-Eserleri* (Ahmet Halit Kitabevi, 1949), 12.

65 Göksel, *Ölümünün 25 inci Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Hayatı-Eserleri*, 12.

Gökalp'ın intihara teşebbüsü ile ilgili kardeşi M. Nihat Gökalp'ın yazdıkları ve açıklamaları da önemlidir. Ölümünden sonra bir dizi olarak yayınlanan ağabeyi M. Ziya'ya dair anılarında M. Nihat Gökalp, intihar olayına da değiniyor. Nihat Gökalp, ağabeyinin intihara teşebbüsünü, amcası Hasip Efendi'nin ona yönelik baskılarıyla izah etmekte ve bu baskıları da M. Ziya'nın İstanbul'a tahsile gitmesini engelleme, [kızı Vecihe ile] evlenmesini isteme, başta Dr. Abdullah Cevdet olmak üzere bazı arkadaşları ile görüşmesini men etme şeklinde üç başlık altında toplamaktadır:

“(...) Ziya Bey ise, gerek sinni ve gerek tahsili itibarıyla tamamen vasiye gayrimuhtaç, kâmil bir zât olduğunu ve kendisini fikren ve her suretle idareye muktedir olduğunu düşünerek, Cevdet Bey'le görüşmesini men'e karşı muhalefet ediyordu, Amucamın bu hususta ısrarı ve Ziya Bey'in de bu ısrarı mânasız bulması; bir taraftan tehhül hakkında ki kat'î kararları kabul etmemesi, aynı zamanda (tahsile devam için) İstanbul'a hareketinin imkânı kalmaması dolayısıyla ye's ve fütura düşüyor. Bir arkadaşının hediye ettiği pek küçük kıt'ada bir lüververin ağzını alnına dayayarak, ateş ediyor. Kurşun, alnkemiğinde biraz nüfuz ederek, yayılıyor.

Keyfiyetten, merhum İsmail (Hakkı) Bey'in evinde bulunan (Doktor Abdullah) Cevdet Bey de sür'atle haberdar olunca, bizim eve geliyorlar. Amucam bu vak'a üzerine, Cevdet Bey'i tedaviden men'etmiyor.”⁶⁶

Nihat Gökalp, ağabeyinin amcasının Abdullah Cevdet ile görüşmemesi hususunda gösterdiği ısrar, evlenmesi hususundaki baskılar ve artık eğitim için İstanbul'a gidemeyeceğini düşünmesi sebebiyle intihara teşebbüs ettiğini öne sürmektedir. Ayrıca Dr. Abdullah Cevdet'in olayı İsmail Hakkı Bey'in evinde öğrendiği şeklindeki tanıklığını teyit etmektedir. Nihat Gökalp'ın, Abdullah Cevdet'in olayı duyar duymaz olay yerine geldiğini ve buna karşın amcası Hasip Efendi'nin “Cevdet Bey'i tedaviden men'etm”ediği şeklindeki ifadesi aile içerisindeki Abdullah Cevdet'e yönelik öfkenin büyüklüğünü göstermektedir.

Gazeteci Mustafa Baydar, 1947 yılında Diyarbakır'a öğretmen olarak atandığında Cumhuriyet gazetesi adına Nihat Gökalp ile yaptığı röportajı 1974'te yayımlar, fakat bunu 30 yıl boyunca neden yayınlanmadığı ile ilgili bir açıklamada bulunmaz. Baydar'ın ısrarla sorduğu sorulardan biri de Gökalp'ın intihar vakasıdır. Nihat

66 Gökalp, “Ağabeyim Ziya Gökalp'in Hayatı,” 172-73.

Gökalp pek konuşmak istememekle birlikte yazdıklarından farklı bir anlatı aktarıyor:

“Ağabeyim Diyarbakır’da okurken dini konulara dalmıştı. Onun kafasında müspet ilimle din zaman zaman çatışıyordu. Ağabeyim, bazı dini esasların tenkid edilebilmesinin lüzumuna inanmış görünüyordu. Çünkü bazı inanışları, alışılmışlara pek uymuyordu. İşte o buhranlı yıllarında başından bir intihara teşebbüs olayı geçmişti.”⁶⁷

Karakoyunlu’nun, Gökalp’in çocukluk arkadaşı ve hısım akrabası Ahmet Cemil Asena’nın hatıra defterinden bizzat aktardığını ifade ettiği satırlar, intihar vakasını farklı şekilde izah etmektedir. Ahmet Cemil’in Ziya’nın intihar girişiminin sebebi olarak öne sürdüğü gerekçeler literatürde pek dikkate alınmamıştır. Ahmet Cemil’e göre, Ziya’nın arasının çok iyi olduğu ortak bir arkadaşlarının babası ile Ziya’nın akrabaları arasındaki şiddetli bir husumet ve nefret ilişkisi vardı. Arkadaşları bir yücelik ve fazilet cevheri iken babası koyu cahil ve biraz da sefih biriydi. Ziya’nın ailesi çocuklarının bu kişiyle arkadaşlığını hoş görmemiş, Ziya’yı bu ilişkiyi ebediyen bitirmesi için zorlamışlardır. Mehmet Ziya ise bu baskılara boyun eğmeyi bir şeref meselesi addedip intihara teşebbüs edecektir:

“Bir gün, Ziyaya karşı arkadaşı, bir sureti müstekrehede ittiham edilmiş ve kendisi de şiddetle hakarete maruz kalmıştı. Bu bir muvazaa idi. Maksudı Ziya ile bu arkadaşın rabıtai müvanesetini [muvânesetini] ebediyen kesmekti. Ziya bu harekete tahammül edemedi, o dakikada adeta benliğini kaybetmişti. Hiç kimseye sezdirmeden bu arkadaşından tedarik ettiği silâhla intihara teşebbüs etmiştir. Ziyanın silâh kullanmaktan anlamaması onun hayatını bize bağışladı, intiharının hakiki saik ve sebebi işte budur.”⁶⁸

Beysanoğlu idaresinde çıkarılan *Ziya Gökalp* Dergisi, Gökalp’in çocukluk arkadaşı ve akrabası Ahmet Cemil Asena’nın Gökalp ile ilgili yazdığı ve yayınlamak üzere Abidin Özmen’e, onun da Usman Etî’ye gönderdiği tahminen 600 sayfalık kitabın, yazarın vefatı sonrası kaybolduğunu iddia etmektedir. *Ziya Gökalp* Dergisi 2. sayısından itibaren kitabın eldeki müsveddelerini bir tefrika halinde yayınlamaya başlar. Karakoyunlu’nun, Gökalp’in intiharına ilişkin Ahmet Cemil’den aktardığı anlatının da bu müsveddelerden küçük müdahalelerle ve özetlenerek alındığı anlaşılmaktadır. Burada,

67 Baydar, “Ziya Gökalp’i, Kardeşi Nihat Gökalp anlatıyor,” 3.

68 F. Karakoyunlu, “Ziya Gökalp Etrafında Hatıralar XII: Ziya Gökalp’in Diyarbakirdeki Hayatı,” *İş* 10, sy 39-40 (1944): 20-21.

Karakoyunlu'nun aktarmadığı baş ve sonuç kısmında ek bilgiler de yer almakta ve intihar girişiminin sebebi olarak Mehmet Ziya'nın şahsi hürriyetine ve fikirlerine yönelik müdahalelerin dışında ayrıca bazı "cinaî romanlar"ı okuma hevesi de zikredilmektedir:

"Ziya, yine bu çağlarında bazı cinaî romanlar okumaya heveslenmiş ve bazı intiharları da takdir etmeye başlamıştı. Geçirmekte olduğu muvakkat bir buhran devresinde hayatın Ziya nazarında bir değeri kalmamıştı. Onu en ziyade sıkan ve çıldırtan, şahsi hürriyetine ve şahsi fikirlerine vaki olan müdahaleleridi. (...)

Ziya'nın silâh kullanmaktan anlamaması onun mukaddes hayatını bize kazandırdı ve çünkü tabancasının ağzını alına sıkı bir temasta bulundurma ile merminin tesirini azaltmıştı. 10-15 satnimetrelilik mesafeden ateş etseydi şüphesiz biz o günden Ziya'yı kaybedecektik. O sıralarda memuren Diyarbakır'da bulunan Dr. Abdullah Cevdet, Ziya'nın tedavisine koştu. Kurşun çıkarılamadı ve fakat binnetice iade-i afiyet etti. İşte Ziya'nın intihar teşebbüsünün hakiki saik ve sebebi bundan ibarettir. Hayattan bıkmış görülen Ziya, bilahare hayatı pek sevmiş ve intihar teşebbüsünü de bir cinnet eseri diye tezyif etmişti. "İnsan yaşamalı ve yaşamaya azmetmelidir" derdi."⁶⁹

4. ELEŞTİRİ VE AZİZLEŞTİRME ANLATILARI ARASINDA: KURUCU VE BÜYÜK DÂHİNİN İNŞASI

Gökalp'ın ölümü sonrası daha çok takipçileri tarafından onun hakkında kaleme alınan kitaplarda bu intihar teşebbüsü vakası bazen birbirine benzer bazen de farklı şekillerde işlenmiştir. Gökalp daha hayatta iken muhalifleri tarafından bu vaka örtük veya açık şekilde mevzubahis edilmiştir. İttihatçıların iktidarı bırakmak zorunda kaldıkları büyük yenilgiden sonra, muhalif kalemler bu mevzuyu daha fazla dile getirmişlerdir. Celal Nuri [İleri], Gökalp'ın 1919'daki 'İttihatçı tevkifatı'nda gözaltına alınması sonrası yazdığı yazıda, Gökalp'ı siyasi değil tıbbi açıdan ele aldığını, intihar sebebini de okuduğu bazı felsefe kitaplarını tam hazmetmemesine bağlamaktadır:

"Gök Alp, vaktiyle, âsime-i Âmed'de, intihara tasaddür ve başına bir kurşun sıkmak suretiyle maluliyete ibtidar etmişti. Kurşun, hala, di-
mağının ve müfekkiresinin üstünde merkur ve meknuzdur. Vesile-i

69 Ahmed Cemil Asena, "Arkadaşım Ziya Gökalp," *Ziya Gökalp* 2, sy 6 (1977): 158-59.

intihar, okuduğu bazı kütüb-i felsefiyenin hazm edilmemesidir. Mide nasıl tahammül edemeyeceği eğdiye [gıdaları] hazımdan aciz ise, tıpkı onun gibi dimağ da sert, haşin efkar ve nazariyatı öğütmekten izhar-ı acz eder. Bunların galeyani, feveranı, heyecanı, fevzâyı [anarşi] mucib olur. Akıbet, günün birinde bir patlak verir.”⁷⁰

M. Ziya’nın okuduğu kitapların etkisinde kalarak intihara teşebbüs ettiğine dair benzer görüşler serdeden çok sayıda isim var. Celal Nuri bu isimlerden, Gökalp’ı tahfif etmesi, anlama kapasitesinin üzerinde felsefi kitapları okumaya heves ettiğini ima etmesi yönüyle ayrılmaktadır. Celal Nuri ayrıca, Gökalp’ı “bazı emraz-ı asabiye ve aklîyeye giriftar bir zat” olarak niteleyerek, intihar teşebbüsünü ve sonrasındaki fikri yönelişlerini açık biçimde patolojik bir çerçeveye yerleştirir. Bu bağlamda Gökalp’a “cinnat-i itisâfiye-mani de la persécution” (paranoyak hezeyan/zulüm sanrısı) teşhisini koyan Celal Nuri, söz konusu rahatsızlığa yakalananların sürekli korku, ürperti ve tehdit algısı içinde yaşadıklarını ileri sürer.⁷¹ Böylece Gökalp’ın farklı ideolojik konumlanışlarını, tarihsel ve siyasal koşullarla ilişkili bilinçli tercihlerden ziyade ruhsal bir hastalığın seyri içerisinde gerçekleşen zorunlu sapmalar olarak görür. Bu yorum, intihar teşebbüsünü Gökalp ve takipçilerinin daha sonraları inşa etmeye çalışacağı anlatının tam tersine klinik bir vakaya indirger.

Ahmet Emin Yalman, Ziya Bey’in Rüştîye mektebinde okurken dinî inançları ile tabiat bilimleri öğretileri arasındaki çelişkidenden çok acı çektiğini, kafasındaki kuşkuları gideremediği için on altı yaşında intihara teşebbüs ettiğini öne sürer.⁷² Yalman’ın öne sürdüğü bu iddia, Gökalp’ın “Hocamın Vasiyeti” başlıklı yazısında dile getirdiği sebeplerden birine dayanmakla birlikte, Rüştîye mektebi ile İdadi’yi birbirine karıştırmış gibi gözükmektedir. Nitekim Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki Diyarbakır İdadisi’ndeki tahkikat evrakında bu iddiayı destekleyecek bazı bilgiler yer almaktadır. Diyarbakır İdadi Müdürü İrfan Bey ifadesinde, Mahmud Efendi’nin Ulûm-ı dîniye dersinde M. Ziya, Haşim ve Faik’in meleklerin niteliğinden, Allah’ın varlığına, bir cisim değilse ne olduğuna ilişkin bir dizi şüphe içeren sorular yöneltiyorlar:

“Melâ’ike nasıl şeydir? Bir şeyin ismi olup da cismi olmaması kabil midir? Buna hemen inanmakta tereddüd edeceğimiz geliyor. Ve madem

⁷⁰ Celal Nuri [İleri], “Gök Alp,” *Atı* (İstanbul), 02 Şubat 1919, 1.

⁷¹ [İleri], “Gök Alp,” 1, 2.

⁷² Ahmed Emin [Yalman], *Turkey in The World War* (Yale University Press, 1930), 190.

ki fezâ-yı lâ-mütenahî bir cisimdir, Cenâb-ı Hakk'ın da bir cisim olması iktiza eder. Halbuki siz cisim olmadıktan başka ne olduğunu da söylemiyorsunuz, bu nasıl şeydir?"⁷³

M. Ziya ve arkadaşlarının bu sorularında, imparatorluk satınında-ki okullar ve entelektüeller arasında giderek yaygınlık kazanan pozitifizmin etkisi açık bir şekilde gözükmektedir. Bu soruların hocalar ve okul idaresinde bir şaşkınlık oluşturmakla birlikte, geleneksel dinî bilgiler çerçevesinde nispeten sakin ve özgüvenli karşıladıkları anlaşılmaktadır. Bu sorulara karşın Mahmud Efendi öğrencilere ayet ve hadislerden delil getirir, bunlara inanmaları gerektiğini söyler, aksi halde başka delil bilmediğini ve üstelik bulunamayacağına söyler.⁷⁴

Kâzım Nami Duru, Gökalp üzerine çok sayıda kitap ve yazısı olan yakın takipçilerinden biridir. 1940 yılında Gökalp'ın şiirlerinden parçalar seçmiş ve bunları daha çok çocukları hedefleyerek kısaca yorumlamıştır. Bundan olsa gerek kitabının baş tarafına yazdığı tanıtıcı ve aşırı övücü mahiyetteki Gökalp biyografisinde intihar vakasına yer vermemiştir.⁷⁵ Duru'nun 1949 yılında basılan kitabı için Gökalp'ın hastalığı ve ölüm sebebini anlamak için başvurduğu Dr. Âkil Muhtar'ın hastasının muayene notlarını onunla paylaşması Gökalp'ın intihara teşebbüs nedenlerine dair literatürde önemli bir tartışmanın kaynağı olagelmıştır.⁷⁶

İbrahim Alâettin [Gövsâ], Gökalp'ın intihara teşebbüsünü hayatın ve kâinatın anlamsızlığına dair yaşadığı buhrana⁷⁷, Orhan Seyfi [Orhon] ayrıca "borç muvazenesizliği"ne⁷⁸ bağlamaktadır. Şapol-yo, 1943 yılında yazdığı kitapta büyük ölçüde Nihat Gökalp'ın yazdıklarına yakın bir anlatıyı dile getirmektedir:

"Ziya Bey'in amcası Hacı Hasip Efendi de, Abdullah Cevdetle Ziya'nın konuşmasına mani oluyordu. Bir taraftan da evlenmesi için tazyik ediyorlardı. Bu felsefi görüşlerin ruhunda yarattığı buhranlar, İstanbul'a gidememek imkansızlığı, bir de istemediği bir kızla evlenmek için aile muhitinin ısrarı, Ziya Beyi tamamen yeise düşürüyordu. Bu esnada arkadaşlarından birinin hediye ettiği tabancayı da yanında taşıyordu.

73 Somel, "Melekler, vatanperverler ve ajan provokatörler," 243.

74 Somel, "Melekler, vatanperverler ve ajan provokatörler," 243.

75 Kâzım Nami Duru, *Ziya Gökalpten Seçme Yazılar* (Yeni Kültür Neşriyatı, 1940).

76 Duru, *Ziya Gökalp*, 37-38.

77 İbrahim Alâettin [Gövsâ] vd., *Ziya Gökalp*, Büyük Adamlar Serisi (Resimli Gazete, 1927), 5.

78 Seyfi Orhan [Orhon], *Ziya Gökalp* (Cumhuriyet Kitaphanesi, 1937), 6.

Ziya Gökalp bu iç acılarına dayanamayarak ruhi bir buhran geçiriyordu. Hayatına son vermiye karar vererek, bir gün odasında otururken, belindeki tabancayı çıkararak, bir soğukkanlılıkla tabancayı alnının ortasına dayıyor ve tetiği çekiyor. Kurşun, alın kemiğini yararak, beyninin iki fusu arasına saplanıyor. Ziya Bey de kanlar içinde yere serilmiştir. Akrabaları yanına geldikleri zaman onu alnından akan kanlar içinde yerde renksiz bir ölü halinde bulmuşlardır. Yerde de küçük bir tabanca duruyor. Derhal doktora haber veriyorlar. Abdullah Cevdet Beyle, Diyarbakırda bulunan bir Rus operatörü, bu genç filozofun imdadına koşuyorlar.”⁷⁹

Öte yandan Duru’nun, Gökalp’ın okuduğu romanların etkisinde kalarak intihara teşebbüs ettiği iddiası başkalarınca da dile getirilmiştir. Geç 19 ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı coğrafyasında genç okuryazarların Fransızcadan çevrilen romanların etkisinde kalarak intihar ettiklerine dair genel bir görüş vardır. Erişirgil de meşhur Gökalp biyografisinde, Gökalp’ın intihara meylinde, dünyayı kötümser görmesinde, okuduğu romanlardaki kahramanların intihar etmesinde, tasavvuftan bilime doğru değişen inanç ve dünya görüşünde, babasını genç yaşta kaybetmesinde aramaktadır:

“Ziya İdadının son sınıfına geçince dünyayı çok kötümser görmeğe başlamıştı, ben intihar edeceğim der dururdu. Sonu kahramanının intihariyle biten romanları çok beğenirdi. Ben de böyle olacağım derdi. Kader genç yaşında babasını elinden almak suretiyle bir darbe indirmişti: hislerini kötümser yapan sebeplerden biri budur.

O vakte kadar okuduklarından inanabileceği tek dünya görüşü islâm mutasavvıflarının kanaatleri idi. Halbukide İdadide tabiat ilimleri hocalarının söylediklerinden çıkan neticeye göre insan tabiatın kölesinden başka bir şey değildir. Şu halde tasavvufun “hakikat-i kübra” dediği büyük “hakikat”i bulmak için makamlardan geçmek iktidar ve enerjisine nasıl sahip olabilecekti? Bu da onu düşüncede kötümserliğe götürüyordu.

Bu devir Servetifünun Edebiyatı zamanıdır; O devir edebî eserlerinin çoğu kötümserliği aşılar. Bu eserler de Ziyanın ruhunda iz bırakıyordu.”⁸⁰

Gökalp’ın kendi başından geçen intihar teşebbüsünü zikretmeden romanların toplum ve ruhlar üzerindeki etkisine dikkat çeken bir yazısı bulunmaktadır. Gökalp’a göre bizde okunan kitap

79 Enver Behnan Şapolyo, *Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi* (İ. Berkalp Kitabevi, 1943), 30.

80 M. Emin Erişirgil, *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp* (İnkilap, 1951), 33-34.

yalnızca romandır ve Türk halkını roman okumaya Ahmet Mithat Efendi alıştırdı. Ahmet Mithat Efendi'den önce bazı tercümelerle başlayan roman maceramız, Samipaşazade Sezai, Halit Ziya, Hüseyin Rahmi, Halide Edip, Yakup Kadri ve Reşat Nuri eliyle ruhca ve lisanca kıymetli eserlerle bir yere geldi. Birkaç milli roman yazılmakla birlikte milletimizin roman ihtiyacı karşılanmış değildir. Gökalp, romancıları “bugünün mürebblersi” olarak nitelemekte ve ellerindeki kuvveti biraz bilseydiler “az zamanda memleketin ahlâkını değiştirebil”eceğini iddia eder. Romanın toplum üzerindeki etkisini şöyle izah eder:

“Gazetelerde hergün müteaddit vakaları okuyoruz. Bunların yüzde doksanında romanların tesiri vardır.

Romanların ruhlar üzerinde tesiri büyüktür. Roman bir taraftan halktan alır, diğer taraftan halka verir.”⁸¹

Erişirgil, Gökalp'ı yakından tanıyanların onun “İttihat ve Terakki merkezindeki politika kavgalarından yorgun” düştüğünde Darülfünun'daki odasına gelip diğer hocalarla konuşmaktan zevk aldığını söyler. Yine böyle bir sohbet esnasında, oradakilerden birinin farkında olmayarak Ziya'nın alnındaki kurşun yarasına baktığını, başka birinin de ne için intihar ettiğini sorduğunu yazar. Gökalp, fikri buhranlarından, çocukluğundaki ideallerinin daha sonra sönmesiyle, hayatın, âlemin anlamsızlığına dair aşına olduğumuz gerekçeleri tekrar ederek, o zamanki düşüncesini gösteren, belli ki artık beğenmediği manzumelerden hatırında kalanları okur:

“İdadinin son sınıfında iken geçirdiğim fikir buhranının şiddetini şimdi hatırladıkça adeta ürperiyorum. Her şeyi karanlık görüyordum. Çocukluğumda yüreğimde uyandırılmış olan idealler sönmeye başlamıştı. Milletim için bir şey yapamaz hale geldiğimi sanıyordum. Alem bana, insanın iradesi dışında dönüp giden bir dolap gibi geliyordu. İnsanları bu dolabın basit bir çarkı halinde görüyordum.”⁸²

81 Ziya Gökalp, “Çımaraltı: Roman,” *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1340.

82 Gökalp, “*Ey hayat-ı umumî-i âlem/Bir küçük cüzünüm sana tâbi*” mısralarını içeren bir şiirini okur. Bu şiir Gökalp'ın bir yazısının içerisinde (“Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti”, 3.); A. Nüzhet'in *Olup Biten Şeyler* kitabı ile Şapolyo'nun *Ziya Gökalp...* kitabında bazı farklarla yayınlanmıştır. Şiirin tam hali için bkz. Tansel (1989: 238-9), ayrıca nüshalar arasındaki farkların müdekkik bir analizi için aynı kitabın ilerleyen sayfalarına bakılabilir (s. 355-356). Erişirgil'in bu mısraları hafızasına mı kaydettiği yoksa daha önceki yayınlardan mı aldığı belli değildir. Mısralar arasında da farklar bulunmakta, ayrıca karşılaştırılması gerekiyor.

1952’de sosyolog Cahit Tanyol’un kaleme aldığı yazı abartılı bir dilin ve değerlendirmenin tipik bir örneği olması açısından önemlidir. Tanyol, Gökalp’ı Diyarbakır’ın “veli hilkatli çocuğu”, “derviş”, “içtimai derviş”, “örsünün başında, çevresine kıvılcımlar saçan bir demirci” gibi sıfatlarla nitilemekte ve onun sadece sosyolog ve düşünür olarak tanımlanamayacağını öne sürmektedir.⁸³ Böylelikle Tanyol, son kertede idealist bir adamın intiharının da alelade ele alınamayacağını ifade etmiş oluyor:

“Şahsiyeti, bilgisinin üstünde ayrı bir kıymetler nizamı kuruyor. Gökalpın büyük ve ölmez tarafı burada. O, su katılmamış bir idealistti. Her idealist adam gibi o da karamsar düşüncelere asla iltifat etmedi. Her ne kadar gençliğinde onun bir intihar teşebbüsüne şahit oluyorsak da, bu intiharda biz, hayattan yılan bir insanın yesini bulmaktan ziyade, bir vazifeye gelmiş olduğu halde bu gelişinin hikmeti vücudunu tayin edemeyen bir mürşidin iç dıramını ve zihin sancısını buluyoruz. Taşmak ve coşmak hilkatıyla harekete gelen bir nehir, bir göle hapsedildiği zaman nasıl onu taşırsa, yola çıkmak için kıvranan ve fakat gideceği yolu bulamayan genç idealist te bir kurşunla ruhundaki karanlıkları delmek ve sabaha çıkmak istiyordu. Karanlık ağardı, fecir söktü ve genç adam kendisini bekleyen yollara düştü. Büyük tanıdığımız ve büyük sandığımız birçok insanlara dikkat ediniz, hepsinin meyüs ve yılgın saatleri vardır. Fakat Gökalp, en büyük içtimai felâket ve kasırgalar ortasında dahi çevresine iman, ümit ve cesaret telkin etmesini bildi. Tehlike, sefalet, idam korkusu ve fakirlik onun etrafında aynı lâkaydi imtiyazına sahipti. Servet, mevki, refah endişelerini nasıl tanımamışsa, işkence, ölüm korkularına karşı da omuz silkti.”⁸⁴

Tanpınar 1959 yılında yayınlanan derleme bir kitapta yer alan yazısında Gökalp ve intiharını da konu edinir. Tanpınar, Gökalp’ın Diyarbakır’da yetişmesine, Baytar Mektebi’nde okumasına, sıkı bir Müslüman aile terbiyesiyle büyümesine, biyoloji ve tecrübi ilimlere dayanan tahsiline adeta bir bilmecenin ipuçlarını işaret edercesine vurgu yapar.⁸⁵ Ona göre, bütün bu gelgitli vurgular Gökalp’ın fikri hayatının dinî bir buhranla başladığını göstermektedir:

“Ziya bey kendisini intihara götüren bu buhrandan Bergson’un eseri ile kurtulur. Fakat asıl şahsiyeti Fransız sosyologu Durkheim’in eserleriyle temastan sonra teşekkül eder, diyebiliriz. Filhakika bu eseri iyice tanı-

83 Cahit Tanyol, “Ziya Gökalp’in ahlâki şahsiyeti,” *Yeni Sabah*, 24 Ekim 1952.

84 Tanyol, “Ziya Gökalp’in ahlâki şahsiyeti.”

85 Ahmet Hamdi Tanpınar, “Türk Edebiyatında Cereyanlar,” *Yeni Türkiye* (Nebioğlu, 1959), 350. Buradaki kitap bölümü ayrıca daha sonra şurada yer almıştır: Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, ed. Zeynep Kerman (Dergâh Yayınları, 1969), 107.

dıktan sonra gittikçe artan bir vuzuh içinde bütün cemiyet meselelerini ele almış görürüz.”⁸⁶

Tanpınar, Bergson ve Durkheim'ı Gökalp'ın geçirdiği buhrandan kurtaran şifacılar gibi sunmaktadır. Bergson ve Durkheim Gökalp'ın hayatında önemlidir, fakat o dönemde Tanpınar'ın tarif ettiği şekilde bir rollerinin olup olmadığını tespit etmek zordur. Hüseyin Cahit Yalçın, Ziya'nın Diyarbakır'da iken bir gün “böyle yaşamakta ne manâ var?” deyip ve “başına bir kurşun sık” tığını, fakat “nasılsa “bu insafılı kurşun”un “o velût ve temiz dimağı esirge”diğini dile getirir.”⁸⁷

Yedi Meşalecilerden yazar ve şair Cevdet Kudret, 1963 yılında Türk Dil Kurumu için kaleme aldığı Gökalp biyografisinde onun intihara teşebbüsünü amcası ve dayısının İstanbul'a gitmesine izin vermemesine ve Doğu ve Batı kültürlerini bağdaştırmamaktan kaynaklı ruh kargaşası ile açıklamaktadır:

“İdadiden ayrıldıktan sonra, yüksek öğrenim görmek için İstanbul'a gitmek isteyince, amcası ve dayısı izin vermemiş; bu yüzden derin bir üzüntüye kapılan, bir yandan da Doğu ve Batı ekinlerini bağdaştırmamaktan doğan ruh kargaşası içinde bulunan Ziya, kafasına tabanca sıkarak kendini öldürmeğe kalkışmışsa da, kurşun, alın kemiğinden girmedeği için kurtulmuştur. (1894)”⁸⁸

Literatürde, Gökalp'ın Diyarbakır'dan İstanbul'a gitme isteğinin daha çok amcası Hasip Efendi bazen de ailesi tarafından engellendiği şeklinde ifade edilmektedir. Cevdet Kudret'in, amcası ile birlikte dayısını da vurgulaması bu açıdan genel literatürden ayrılmaktadır. Bir başka yazar da Gökalp'ın Diyarbakır'daki gençlik günlerini en buhranlı günler olarak işaret etmekte ve onu intihara sürükleyen bunalımın kişisel olmaktan ziyade “mensup olduğu kuşağın bunalımı” şeklinde açıklamaktadır.⁸⁹

Kaplan'ın “Ziya Gökalp ve saadet perisi” başlıklı makalesi, Gökalp üzerine yazılmış en ilginç metinlerden biridir. Makale, doğrudan Gökalp'ın intihar teşebbüsünü ele almasa da onun genel buhranını tasnif ve tahlil etmekte, intihar olayına da bu bütünlük

⁸⁶ Tanpınar, “Türk Edebiyatında Cereyanlar,” 350.

⁸⁷ Hüseyin Cahit Yalçın, “Tanıdıklarım: Ziya Gökalp,” *Yedigün* 6, sy 155 (1936): 10.

⁸⁸ C. [evdet] Kudret, *Ziya Gökalp* (Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963), 9.

⁸⁹ M. Hikmet Altuğ, “Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi,” 60. *Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp* (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1985), 5.

içerisinde bakmaya çalışmaktadır. Edebiyatçı Kaplan'ın kendi uzmanlık alanı dışında Gökalp'ı libido, anne imagosu, regression (geriye dönüş), progression (ilerleme), sublimation (yüceltme), şizofreni, anima arşetipi gibi Freud ve Jung'un kavram ve analizleriyle psikanalizci bir izaha tabi tutması dikkat çekicidir.⁹⁰ Kaplan bu izah denemesini, Gökalp'ın çocukluğunda “şuursuz bir ümit sevk-i tabiîsine tabi” iken mutlu bir hayat yaşadığını, “düşünmek devrine geçtikten sonra bu uğurlu sevk-i tabiîyi kaybetti”ğini, bu kaybedişten sonra “saadet perisi”nin de kendisine veda ettiğini, fakat buna razı gelmeyip, gerçekliğe uygun bir “ümit felsefesi” yapmaya çalıştığını iddia ettiği yazısını⁹¹ referans alır.⁹² Kaplan'a göre, Gökalp'ın çocukluğunda duymuş olduğu *şuursuz bir ümit sevk-i tabiîsini* (iç güdü) Freud'un kavram ve izahlarıyla anlamak ve ona refakat eden saadet perisini anne imagosu şeklinde telakki etmek mümkündür. Kaplan, Gökalp'ın libidosunu sosyal hedefe çevirmesini ve bunu kültür aracılığıyla bir hayat felsefesine, bir ideolojiye dönüştürmesini Freud'un tabiriyle başarılı bir yüceltme olarak görür.⁹³

Kaplan bu analizlerden sonra, Gökalp'ın duygu ve düşünce dünyasını üç evreye ayırmakta, intihar teşebbüsüne de bu bütünlük içerisinde yer yer değinmektedir. Birincisi, “Şuursuz bir ümit sevitabiîsi”ne tabi olarak “bahtiyar bir hayat yaşadığı” çocukluk devri. İkincisi, “Saadet perisi”ni kaybettiği ve ümitsizlik içine düştüğü buhran yılları. Üçüncüsü, “Bu buhrandan kurtulmak için “şe’niyete müstenid bir ümit felsefesi” kurmağa çalıştığı olgunluk çağı.”⁹⁴

Kaplan, “*Türkçülüğün Esasları* yazarının gençliğinde büyük bir ruhi buhran geçirdiğini, bu yüzden intihara kalkıştığını ve ancak kendisine sosyal bir gaye, kendi tabiri ile bir “mefkûre” bulduktan sonra huzura kavuştuğunu” bildiğimizi, daha sonra ortaya koyduğu fikri sistem için “büyük bir zihni enerjiye ihtiyaç”ın aşikâr olduğunu ifade eder. Kaplan'a göre, “Gökalp'ın dehası çocukluk yıllarında “saadet sevk-i tabiîsi”ne sahip olmasından değil, onu işleyerek bir fikir yapısı haline getirebilmesindedir.” Kaplan, Gökalp'ın “sistemini yaratırken büyük sıkıntılar” çektiğini “meselelerine cevap

90 Kaplan, “Ziya Gökalp ve saadet perisi.” Bu makale ayrıca ayrı basım olarak basılmıştır. Bkz. Kaplan, *Ziya Gökalp ve Saadet Perisi*.

91 Ziya Gökalp, “Çınaraltı: Ümit,” *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1340, 2.

92 Kaplan, “Ziya Gökalp ve saadet perisi,” 37.

93 Kaplan, “Ziya Gökalp ve saadet perisi,” 38.

94 Kaplan, “Ziya Gökalp ve saadet perisi,” 43.

bulabilmek için pek çok kitap karıştır" dığı iddiasını öne sürmekte, bunu da onun Malta'dan kızına gönderdiği bir mektuptaki bazı satırlarına dayandırmaktadır.⁹⁵

Kaplan, Gökalp'ın gençlik yıllarında geçirdiği buhranı "büyük bir 'Ben' krizi" olarak tanımlamakta ve bu buhrandan "kendi 'Ben'i ile Oğuz Han ve Türk ırkının diğer arşetipleriyle münasebet kurmak suretiyle" kurtulduğunu, bunu da şairin tarihin sesini kendi içinde duymasına ve "bundan doğan kuvvetli heyecana" bağlamaktadır.⁹⁶ Gökalp'ın intihar girişimi ve bunu atlatması ile Türkçülüğe yönelmesi arasında uzun yıllar bulunduğunu göz önüne aldığımızda, Kaplan'ın bu görüşlerine ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Kaplan'ın makalenin ilerleyen sayfalarında öne sürdüğü "İçinde yaşamış olduğu sosyal şartlar ve buhranların rolü, onu kendi içine itmek ve orada, hem kendini, hem de Türk toplumunu yeniden diriltecek hayaller ve idealler buldurmak olmuştur."⁹⁷ şeklindeki görüşleri daha makul kabul edilebilir. Kaplan'ın, Gökalp'a ilişkin görüş ve değerlendirmeleri önemli ve ilgi çekici olmakla birlikte inişli çıkışlı yorumları ve yer yer birbiriyle çelişen argümanları ile dikkat çekmektedir.

Gökalp, ölümünden iki ay önce *Cumhuriyet*'teki köşe yazısında ruhu için ümidin bir oksijen kadar zaruri bir ihtiyaç olduğunu, etrafındaki yeis rüzgârları, içlerinde büyük fırtınalar gizleyen şiddetli kasırgalara dönüp esse bile ruhunda ışıldayan ümit kandilini söndüremeyeceğini güçlü bir inançla savunmaktadır. O, "Mantıklı bir ümitsizlik içinde yaşamaktansa sebepsiz bir ümit içinde yaşama"nın daha hayırlı olacağını, gayrimakul bir ümidin, makul bir ümitsizliğe tercih edilmesi gerektiğini salık verir.⁹⁸ Kaplan, Gökalp'ın bu yazısından uzun alıntılar yaptıktan sonra, "Dış aleme karşı koyan, icabında gayriaklî bir davranışı dahi benimsemekten çekinmeyen bu duygunun kaynağı gayrişuurdadır." demekte ve Gökalp'ın intihar girişiminin sebebini "gençliğinde onu kaybeder gibi" olduğunda duyduğu "büyük bir yeis"e bağlamaktadır.⁹⁹ Ayrıca "Saadet perisi"nin kendisine veda ettiğini söylediği bu buhranlı yıllar'ın Gökalp'ın "çocukluğu ile hayata atıldığı yıllar arasında

95 Kaplan, "Ziya Gökalp ve saadet perisi," 39.

96 Kaplan, "Ziya Gökalp ve saadet perisi," 42.

97 Kaplan, "Ziya Gökalp ve saadet perisi," 61.

98 Gökalp, "Çınaraltı: Ümit."

99 Kaplan, "Ziya Gökalp ve saadet perisi," 47-48.

mühim bir geçiş devri”ni oluşturduğunu ifade eder.¹⁰⁰ Kaplan, makalesinin bir diğer yerinde ise Gökalp’ın intihar girişiminin nedeni olarak başkalarının da öne sürülen bir sebep daha ilave eder. Ona göre, “Gökalp’ın hayatı böyle facialı olarak hissetmesinde, çok bağlı bulunduğu anlaşılan babasının ölümünün de tesiri muhtemeldir.” Buhran yıllarında Gökalp’ın da ölmeyi arzu ettiğini ve intiharı ile de bu arzusunu gerçekleştirmek istediği sonucunu çıkarır.¹⁰¹

SONUÇ

Çağdaş Türk düşüncesinin önemli isimlerinden Ziya Gökalp’ın gençlik yıllarındaki intihar teşebbüsü, kişisel bir buhranın ötesinde çok katmanlı, karmaşık, tarihsel ve felsefi tazammunları olan bir meseledir. Düşünce tarihimizin en çok tartışılan biyografik fragmanlarından biri olan bu vaka, biyografi yazımı ve yöntemi hususunda da dikkate değer sonuçlar barındırmaktadır. Söz konusu intihar girişiminin sebepleri üzerine fail, tanıklar ve araştırmacılar tarafından serdedilen farklı perspektifler, her bir anlatının ayrıntılı bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Vaka; tek bir gerçeklik zemininde değil, kimi zaman birbirini tamamlayan kimi zaman da birbiriyle çatışan dört farklı anlatı inşası çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışma ile anlatılar arasındaki eksik, yanlış ve abartılı bilgilerden arınarak, vakanın gerçeğe en yakın hikâyesi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Söz konusu anlatılarda; fikri ve ruhsal buhranlar, ailevi baskılar, kalıtsal faktörler, edebi etkilenmeler (Werther etkisi), politik istibdat, mefkûresizlik ve mali zorluklar şeklinde sunulan nedenler, aslında her bir anlatı öznesinin gerçeği kendi perspektifinden kurgulama biçimidir. Gökalp’ın intihar teşebbüsüne dair bu farklılaşan anlatılar, Türkiye’nin çağdaş düşünce tarihinde merkezi bir yer tutan kurucu bir aktöre yönelik titiz bir biyografi inşa etme çabasının çarpıcı örnekleridir. Gökalp, bizzat kurguladığı otobiyografik anlatısında kişisel buhranını felsefi bir rasyonalizasyon süzgecinden geçirerek *mefkûrevi* bir yeniden doğuş hikâyesine dönüştürmüştür. Ailevi bellek ise mahremiyet ve koruma içgüdüsüyle eylemi farklı sebeplere dayandırarak toplumsal bir savunma mekanizması

100 Kaplan, “Ziya Gökalp ve saadet perisi,” 48.

101 Kaplan, “Ziya Gökalp ve saadet perisi,” 50.

geliştirmiştir. Bu yolla, 'kurucu deha'nın intihar girişiminin bir irade zayıflığı veya 'sıradan' bir psikiyatrik vaka olarak algılanmasının önüne geçilmek istenmiştir. Hem Gökalp'ın hem de yakın çevresi ve takipçilerinin, özellikle 1922'den itibaren bu yönde bir inşa süreci içine girdikleri müşahede edilmektedir. Neticede bu anlatılar, zamanla Gökalp lehine kendini sürekli yeniden üreten ideolojik bir sembole dönüşmüştür. Bu sembolik inşa o kadar güçlenmiştir ki; Abdullah Cevdet, Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve Celal Nuri gibi isimlerin intihar vakası üzerinden Gökalp'a yönelttikleri eleştiriler etkisiz kalmış; hatta bu eleştiriler meşrulaştırıcı anlatıların genişlemesinde 'muharrik' bir unsura dönüşmüştür. Nihayetinde yorumlayıcı inşa ve azizleştirme süreci tüm bu fragmanları devralararak Gökalp'ın alnındaki yara izini 'milli bir dehanın tecellisi' olarak kutsallaştırmış ve vakayı teleolojik bir zorunluluk katmanına taşımıştır.

KAYNAKÇA

- Alkan, Mehmet Ö. "II. Meşrutiyet'te Doğa Felsefesi ya da Subhi Edhem Üzerine Notlar." *Felsefe Dergisi*, sy 29 (1989): 50-58.
- Altuğ, M. Hikmet. "Ziya Gökalp ve Türk Düşüncesi." *60. Ölüm Yıldönümünde Ziya Gökalp*. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1985.
- Alvis-Miranda, Hernado Raphael, Andres M. Rubiano, ve Amit Agrawal. "Craniocerebral Gunshot Injuries; A Review of the Current Literature." *Bull Emerg Trauma*, sy 4 (2) (2016): 65-74.
- Asena, Ahmed Cemil. "Arkadaşım Ziya Gökalp." *Ziya Gökalp* 2, sy 6 (1977): 157-62.
- Baydar, Mustafa. "Ziya Gökalp'ı, Kardeşi Nihat Gökalp anlatıyor." *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1974.
- Beysanoğlu, Şevket. *Diyarbakırlı Fikir ve Sanat Adamları*. C. 3. Diyarbakırı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayını, 1978.
- Beysanoğlu, Şevket. *Yeni Türkiye'nin Manevî Mimarı Ziya Gökalp*. C. 1. Ziya Gökalp Derneği Yayınları, 2002.
- Beysanoğlu, Şevket, ed. *Ziya Gökalp İçin Yazılanlar- Söylenenler*. C. 2. Diyarbakırı Tanıtma ve Turizm Derneği Yayınları, 1975.

- Binark, İsmet, ve Nejat Sefercioğlu. *Doğumunun 95. Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Bibliyografyası*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1971.
- Damasio, Antonio R. *Descartes'in Yanılgısı: Duygu, Akıl ve İnsan Beyni*. 3. bs., çev. Bahar Atlamaz. Varlık, 2006.
- Duru, Kâzım Nami. *Ziya Gökalp*. Millî Eğitim Basımevi, 1949.
- Duru, Kâzım Nami. *Ziya Gökalp*. 3. bs., ed. Mübeccel N. Duru. Millî Eğitim Basımevi, 1975.
- Duru, Kâzım Nami. *Ziya Gökalpten Seçme Yazılar*. Yeni Kültür Neşriyatı, 1940.
- Ercan, Özlem. "Prof. Dr. Âkil Muhtar Özden'in Kaleminden Ziya Gökalp'in Hastalığı ve Ölümü." *Ölümünün 100. Yılında Ziya Gökalp*, ed. Alev Sınar Uğurlu ve Selçuk Kırılı. Türk Ocakları Derneği Bursa Şubesi, 2024.
- Erişirgil, M. Emin. *Bir Fikir Adamının Romanı Ziya Gökalp*. İnkılap, 1951.
- [Es], Hikmet Feridun. "Bizde edebiyat var mı, yok mu? A. Cevdet bey, Ziya Gök Alp için delidir!.. diyor." *Akşam*, 14 Haziran 1931.
- Gökalp. "Kızıl Elma." *Türk Yurdu* 3, sy 7 (31) (1328): 193-203.
- Gökalp, M. Nihat. "Ağabeyim Ziya Gökalp'in Hayatı." *Ziya Gökalp* 2, sy 6 (1977): 163-77.
- Gökalp, Ziya. "Çınaraltı: Roman." *Cumhuriyet*, 28 Eylül 1340.
- Gökalp, Ziya. "Çınaraltı: Tebessüm." *Cumhuriyet*, 09 Mayıs 1340.
- Gökalp, Ziya. "Çınaraltı: Ümit." *Cumhuriyet*, 23 Ağustos 1340.
- Gökalp, Ziya. "Felsefe: Refah mı Saadet mi?" *Küçük Mecmua* 1, sy 1 (1338): 3-6.
- Gökalp, Ziya. "Felsefi Vasiyetler: -2- Hocamın Vasiyeti." *Küçük Mecmua* 1, sy 18 (1338): 1-5.
- Gökalp, Ziya. "Kadınla Erkeğin Müsaviliği." *Yeni Türkiye Gazetesi*, 3 Temmuz 1923.
- Gökalp, Ziya. *Kızıl Elma*. Ziya Gökalp yayınları. Kültür Bakanlığı, 1976.
- Gökalp, Ziya. *Kızıl Elma*. Akkurum-Hayriye Matbaası ve Ortakları, 1330.
- Gökalp, Ziya. "Musahabe: Mefkûrenin Harikaları." *Küçük Mecmua* 1, sy 12 (1338): 1-5.
- Gökalp, Ziya. *Ziya Gökalp Külliyyatı II Limni ve Malta Mektupları*. 2. bs., ed. Fevziye Abdullah Tansel. Türk Tarih Kurumu Yayınları II. Dizi. Türk Tarih Kurumu, 1989.
- [Göksel], Ali Nüzhet. *Olup Biten Şeyler*. Matbaa-i Vilayet, 1340.
- Göksel, Ali Nüzhet, ed. *Ölümünün 25 inci Yıldönümü Münasebetiyle Ziya Gökalp Hayatı-Eserleri*. Ahmet Halit Kitabevi, 1949.

- [Göksel], Ali Nüzhet. *Ziya Gök Alpın hayatı ve Malta mektupları*. İktbal Kütüphanesi, 1931.
- Göksel, Ali Nüzhet. *Ziya Gökalp ve Çınaraltı*. İktbal Kitabevi Sahibi Hüseyin Kitabacı, 1939.
- [Gövsal], İbrahim Alâettin vd. *Ziya Gökalp*. Büyük Adamlar Serisi. Resimli Gazete, 1927.
- Hanioglu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*. Üçdal Neşriyat, t.y.
- “Hilal-i Ahdar Kongresi.” *Sebilürreşad* 24, sy 623 (1340): 391-97.
- [İleri], Celal Nuri. “Gök Alp.” *Atı* (İstanbul), 2 Şubat 1919.
- Kaplan, Mehmed. “Ziya Gökalp ve saadet perisi.” *Türkiyat Mecmuası* 14 (1964): 37-64.
- Kaplan, Mehmet. *Ziya Gökalp ve Saadet Perisi*. İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1965.
- Karakoyunlu, F. “Ziya Gökalp Etrafında Hatıralar XII: Ziya Gökalp'ın Diyarbakirdeki Hayatı.” *İş* 10, sy 39-40 (1944): 18-24.
- [Karlıdağ], Abdullah Cevdet. *Dimağ ve Melekât-ı Akliyyenin Fizyolocya ve Hıfzısıhhası*. 2. bs. İstanbul, 1333.
- [Karlıdağ], Abdullah Cevdet. *Fizyolocya ve Hıfzısıhha Dimağ ve Melekât-ı Akliyye*. Mahmut Bey Matbaası, 1312.
- [Karlıdağ], Abdullah Cevdet. “Ziya.” *Milli Mecmua* 1, sy 24 (1340): 375-76.
- [Karlıdağ], Abdullah Cevdet. “Ziya'nın Ziyası.” *Son Telgraf*, Teşrinievvel 1924.
- Kudret, C. [evdet]. *Ziya Gökalp*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 1963.
- [Orhon], Seyfi Orhan. *Ziya Gökalp*. Cumhuriyet Kitaphanesi, 1937.
- R. Necdet. *Ziya Gökalp ve Bazı Yazıları*. Birlik Matbaası, 1932.
- Somel, Selçuk Akşin. “Melekler, vatanperverler ve ajan provokatörler: Mutlakiyet Devri Diyarbakır Okul Gençliği, Bürokrasi ve Ziya Gökalp'in İdadi Öğrenciliği'ne İlişkin Soruşturma Kayıtları (1894-1895).” *Yakın Türkiye Tarihinden Sayfalar: Sina Akşin'e Armağan*, ed. Mehmet Ö. Alkan. İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Ziya Gökalp İttihadı Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*. İ. Berkalp Kitabevi, 1943.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *Edebiyat Üzerine Makaleler*. Ed. Zeynep Kerman. Dergâh Yayınları, 1969.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. “Türk Edebiyatında Cereyanlar.” *Yeni Türkiye*. Nebioğlu, 1959.
- Tanyol, Cahit. “Ziya Gökalp'in ahlâki şahsiyeti.” *Yeni Sabah*, 24 Ekim 1952.

- Tanyu, Hikmet. *Ziya Gökalp'in Kronolojisi*. Ziya Gökalp Dizisi. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
- Tütengil, Cavit Orhan. *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*. Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları, 1956.
- Tütengil, Cavit Orhan. "Ziya Gökalp'ı Anarken: Yayımlanan ilk yazısı." *Cumhuriyet*, 26 Ekim 1964.
- Ürgüplü, Ali Suat. "Der Nachlass des Mustafa Hayri Efendi." Doktora tezi, Bamberg Üniversitesi, 2014. <https://fis.uni-bamberg.de/handle/uni-ba/2660> (eriş. tar. 24.12.2023).
- [Ürgüplü], Mustafa Hayri Efendi. *Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909-1922)*. Ed. Ali Suat Ürgüplü. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Vakit*. "Dr. Abdullah Cevdet'in Bir Açıklaması." 26 Ekim 1924.
- Vatan*. "Elim bir haber: Ziya Bey irtihal etti." Teşrinievvel 1924.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. "Tanıdıklarım: Ziya Gökalp." *Yedigün* 6, sy 155 (1936): 10.
- [Yalman], Ahmed Emin. *Turkey in The World War*. Yale University Press, 1930.

THE CASE OF ZIYA GOKALP'S SUICIDE ATTEMPT: AN ANALYSIS THROUGH FOUR NARRATIVES

Abstract

Mehmet Ziya Gökalp, one of the leading intellectuals of modern Turkey, attempted suicide at the age of eighteen. In subsequent years, this incident gave rise to numerous and often conflicting accounts within both the history of political thought and the body of Gökalp scholarship. This article offers a comparative analysis of these divergent narratives and systematically elucidates the differences among them. Moreover, it demonstrates in a striking manner how such narratives have been employed in constructing an idealized biography of Gökalp, who is regarded as a foundational figure in the intellectual history of modern Turkey.

Keywords: Suicide Attempt, Gokalp, narratives, biographical writing, intellectual history.

